

**Per
saber-ne
més**

M

E

01_Segle XVIII

**Para saber más
Siglo XVIII**

**Find out more
18th century**

S

ÍNDEX

3 **Presentació**

4 **Societat i vida quotidiana a la Barcelona del segle XVIII**

Mònica Borrell-Cairol i Martín Iturralde Valls

11 **L'economia rural a la Catalunya del segle XVIII: dinamisme i diversitat territorial**

Mònica Borrell-Cairol

19 **La indianeria barcelonina del segle XVIII**

Martín Iturralde Valls

27 CASTELLANO

SABER MÁS / Siglo XVIII

48 ENGLISH

FIND OUT MORE / 18th Century

PRESENTACIÓ

Amb motiu de la reforma del nou espai del segle XVIII de l'exposició permanent, s'han encarregat diferents textos per tal d'aprofundir en aquest període històric.

Us convidem a visitar el nou espai, que es presenta amb una narrativa i un discurs actualitzat i centrat en la societat i la vida quotidiana a Catalunya a les acaballes de l'edat moderna, un moment de canvis importants a escala política, social i econòmica que conformaran la nova societat industrial de l'època contemporània.

L'objectiu d'aquesta nova presentació ha estat aconseguir un discurs inclusiu i amb perspectiva de gènere i una museografia respectuosa amb la diversitat funcional i amb criteris d'accessibilitat, i també potenciar una experiència emocional i lúdica amb la millora dels mòduls interactius i manipulables.

Societat i vida quotidiana a la Barcelona del segle XVIII

Mònica Borrell-Cairol (UB)

Martín Iturralde Valls (UB)

Catalunya va experimentar al segle XVIII un increment demogràfic notable: la seva població va passar de 508.000 habitants el 1717 a 899.531 habitants el 1787, és a dir, gairebé es va doblar en el transcurs de només setanta anys. Barcelona, per la seva banda, era la ciutat més poblada del Principat i l'any 1787 tenia uns 100.000 habitants.

Tot i tractar-se d'una ciutat en mutació, la població barcelonina de llavors va continuar inserida dins l'esquema estamental típic de l'Antic Règim. Tanmateix, el creixement econòmic al Principat va afavorir l'aparició de noves i més diverses categories socioprofessionals: es tractava, com ja ha estat assenyalat per la historiografia, d'una «societat dinàmica en un règim polític estàtic» (Martínez Shaw, 1993, p. 109-124).

Tot i no participar tan activament en aquest dinamisme, els sectors privilegiats més

tradicionals encara tenien una importància prou evident. La noblesa obtenia les rendes principalment de les seves propietats agràries, no tant de les urbanes, i residia no pas poques vegades fora de Catalunya (Martínez Shaw, 1993, p. 109-124). El patriciat urbà, considerat una aristocràcia de segon ordre, encara posseïa un bon nivell de vida, segurament més alt que la incipient burgesia dels negocis.

Així i tot, la classe protagonista de l'expansió del set-cents va ser, entre d'altres, la burgesia mercantil, sobretot la de Barcelona, l'origen de la qual era majorment català i sovint amb tradició familiar —com els Glòries i els Milans—. Lluny de trencar amb els valors de l'Antic Règim tractà d'ennobrir-se: era una burgesia socialment tradicional però que, en canvi, va desplegar una intensa activitat econòmica. Juntament amb la burgesia mercantil, la burgesia industrial de les noves

Família valenciana. Anònim, 1789. / © de la fotografia: Museu Nacional de Ceràmica y Artes Suntuarias 'González Martí'

protofàbriques d'indianes també va encapçalar el procés d'expansió econòmica, i es va concentrar gairebé tota a Barcelona.

Les classes populars eren molt nombroses i amb una gran diversitat interna. Els artesans dels gremis, dipositaris d'una cultura d'ofici tradicional —dividits entre mestres, fadrins i aprenents—, van patir, tot i mantenir certs elements d'aquesta cultura, un procés de decadència gradual entre finals del segle XVIII i les primeres dècades del XIX al compàs de la industrialització (Romero, 2005).

Per la seva banda, els milers de proletaris de les noves manufactures d'indianes, ja deslligats dels mitjans de producció, només disposaven dels seus braços per guanyar-se la vida. I no tan sols eren homes, sinó també dones, nens i nenes, que omplien massivament aquests nous espais laborals tèxtils situats als barris de Sant Pere i al Raval.

Pel fet de tractar-se d'una *indústria nova*, fora del tradicional control gremial, els sectors més conservadors acusaven la indianeria de provocar la corrupció moral i física dels treballadors i treballadores, no només per la «perniciosa convivència» entre sexes dins les mateixes fàbriques, sinó també perquè molts treballadors eren nens i nenes d'entre 7 i 14 anys exposats al «mal exemple» dels adults.

Com assenyalava el doctor Güell i Pellicer: «Cuántas veces se entra en las [fábricas] de indianas al asomarse a las salas de los tejedores, de los pintores y de las mujeres que devanan, se experimenta cuasi en todas un tufo tan caliente y sofocante que obliga a

compadecerse de la triste suerte de aquella ilustrísima parte del estado que en el mismo taller donde trabaja para ganar su vida destruye su vida con el aire infecto que respira. Las más de aquellas piezas son en extremo pequeñas, bajas y poco aseadas. Particularmente en invierno, el número de gentes es mucho, y el calor y el trabajo aumentan su transpiración o sudor. La pelusa del algodón en unas salas y en otras las partículas de la pintura se esparcen por el ambiente; de todas estas causas resulta un aire caliente, poco elástico, denso y cargado de vapores animales, y exhalaciones nocivas que fatigan la respiración, relajan el cuerpo y les disponen a mil enfermedades crónicas y agudas que pueden muy fácilmente pasar a ser epidemias. Merece, pues, este punto la atención del gobierno para obligar a los dueños de las fábricas a que den más capacidad a sus talleres o pongan menos gente en ellos y que al mismo tiempo tengan su ventilador o a los menos muchas ventanas o respiradores que faciliten la circulación del aire exterior».¹

Per sota dels proletaris de fàbrica hi havia els pobres, els expòsits, els gitanos i les minories marginades, que lluitaven per sobreviure en un context on la misèria era una condició massa habitual als carrers de la ciutat, tot i que tothom, en realitat, se'n podia veure afectat en diversos moments de la seva vida.

De fet, la ciutat tenia una densa xarxa d'assistència pública que incloïa hospitals, asils, cases d'orfes i monts de pietat, que ajudaven els pobres, per exemple els nouvinguts, proporcionant-los una formació o una feina,

La xocolatada. Anònim, 1710. / © de la fotografia: Museu del Disseny de Barcelona (Guillem Fernández-Huerta)

o bé fent-se càrrec dels seus fills petits de manera temporal (Carbonell, 1997).

Després d'anys d'intents frustrats d'exterminació de la comunitat gitana per part del marquès de l'Ensenada, el comte de Florida-blanca impulsaria des del 1777 la nova política oficial d'assimilació d'aquest poble. Com és ben palès en la *Pragmática Sanción de 1783*, aprovada sota el regnat de Carles III, els objectius eren l'assimilació dels gitans, prohibir la seva transhumància, fer-ne desaparèixer la cultura i fer-los vassalls útils «com la resta». És a dir, hom volia integrar-los en el gran projecte poblacionista que havia de vigoritzar l'estat.

De fet, el terme gitano no podia aparèixer en cap document oficial: els gitans, com a grup ètnic diferenciat, simplement havien de deixar d'existir. Tanmateix, tot i els intents d'ocupar-los en feines en l'àmbit de l'agricultura —per forçar el seu sedentarisme—, el comerç del bestiar, la manescalía, la xolla i la venda de roba continuarien constituint el seu *modus vivendi*. Les polítiques oficials d'assimilació no pogueren modificar la manera de ser i de pensar d'aquest poble. Amb tot, les dures condicions de vida i els prejudicis que van haver de patir queden reflectits en els escrits de Ricardo de Zamora sobre els gitans a Barcelona, l'any 1785:

«Que en San Andrés de Palomar halló que habitaban en una cuadra 26 personas y 18 caballerías, sin más utensilios domésticos

que podadera, cántaro, olla, un plato, hoz, caldero, cucharas de palo, tijeras para esquilar, un semicírculo para decir la buena ventura, pedazos de cuerda embreada, una mano de gavilán de alambre que no puede tener otro uso que el de robar bolsillos, arreos de encender fuego, crecido número de llaves, dados, alforjas de mujer, cuchillos y navajas».

Són diversos els elements que mostren l'existència d'una economia moral precapitalista dirigida a satisfer les necessitats públiques en temps de crisi. Com passava en altres llocs d'Europa al segle XVIII, també a Barcelona i, per extensió, al conjunt de Catalunya les protestes populars es devien, en bona mesura, al fet que les autoritats no activaven els mecanismes tradicionals per fer front als problemes alimentaris de la comunitat. És a dir, allò que al Principat era conegut com «el bon govern».

Les protestes dels veïns i veïnes eren freqüents i implicaven gairebé tothom, no solament els sectors marginals, sinó també una majoria d'homes i dones que defensaven els seus drets tradicionals d'accés als aliments, com els cereals. També actuaven en contra de les alces del preu del pa, l'aliment més bàsic (Renom, 2007).

Les formes més comunes de protesta a finals de l'Antic Règim a Catalunya eren el clam, l'avalot i el motí, sovint per caresties o pujades de preus, amb tàctiques que anaven des d'assaltar els carros que desviaven blat fins a

Vista de la sala del segle XVIII. / © MHC (Paco Amate)

requisar els acaparadors que especulaven a l'alça, entre d'altres. Així i tot, la protesta alimentària més coneguda a Catalunya fou la que va començar a Barcelona el 28 de febrer de 1789, que en realitat va arribar a ser un motí de subsistències, acompanyat de clams i d'avalots, conegut com a *rebombori del pa*.

L'economia moral afectava diversos àmbits de la societat. Als gremis, el seu fort component moral aspirava, abans que a l'enriquiment dels seus membres, a la cohesió i a l'estabilitat del grup (Romero, 2005). Aquesta dimensió moral també incloïa la pobresa en general, que, lluny de colpejar només els sectors «marginals», podia afectar tothom al llarg de la seva vida, motiu pel qual aquesta pobresa era concebuda com una responsabilitat de la comunitat (Carbonell, 1994). De fet, les estratègies de supervivència dels sectors populars a la Barcelona del segle XVIII eren diverses: des del microcrèdit sol·licitat per les famílies treballadores —empenyorant roba o joies a canvi de diners a institucions com el Mont de Pietat de Nostra Senyora de l'Esperança— fins a la coresidència amb altres grups de persones (Carbonell, 2002).

El dia a dia dels barcelonins i barcelonines, la seva vida quotidiana, era determinat en gran manera no tan sols per la seva situació socioeconòmica, sinó també per raons de gènere. Pel que fa a les dones, els rols

culturals de gènere i edats establien que al segle XVIII aquestes tenien l'obligació d'encarregar-se del govern de la família, el qual consistia a servir el marit, criar els fills i administrar les finances de la casa.

Tot i la prevalença d'aquest imaginari, sabem que el paper de les dones catalanes del segle XVIII anava molt més enllà d'aquest discurs. Als gremis, les dones duïen a terme un gran nombre d'activitats sense reconeixement oficial, ja que no podien optar al mestratge ni als càrrecs —la coneguda com a «mestria silenciosa». I, normalment, ho feien «sense fer massa soroll» dins el grup familiar, on la casa, el taller i la feina formaven una unitat (Romero, 1997, p. 275-294).

La feina de les dones als gremis es plantejava com un complement dels sous baixos del marit i per solucionar alguns problemes greus, com l'ociositat i la pobresa. En situacions bèl·liques, les treballadores fins i tot es feien càrrec des de la rereguarda dels obradors i les botigues mentre els homes feien les guàrdies o anaven a defensar alguna població amenaçada militarment (Pallàs i Villaronga, 2015, p. 157-189).

Tant a València com a Barcelona, els seders gaudien d'una legislació interna que permetia les feines gremials a les dones i les filles dels mestres, com un complement de l'ofici i per solucionar la manca de mà d'obra i

Detall de la sala del segle XVIII.

A la vitrina, conjunt de dues almorratxes i un setrill de matrimoni. Es començaren a realitzar almorratxes al territori català al segle XVI però fou al segle XVIII quan es feren més populars. El treball del vidre del segles XVI al XVIII és un dels exemples més destacats de les arts decoratives obrades a Catalunya i les almorratxes esdevingueren peces d'una gran qualitat i originalitat. Foren utilitzades com a perfumadors en els salons; i a la de mà, per perfumar els balladors mentre dansaven. / © MHC (Paco Amate)

d'aprenents en moments de crisi econòmica o bèl·lica (Pallàs i Villaronga, 2015, p. 157-189).

Tot i que les dones i filles de mestres artesans i comerciants tenien un paper important en l'ofici sota la supervisió del marit o del pare, les ordenances gremials generalment permetien que una vídua treballés com a mestre si no es tornava a casar fins que un fill aprovés l'examen de mestratge o un gendre pogués encarregar-se de la botiga i el taller (Vicente, 2008, p. 47-59).

En el comerç, les dones exercien aquesta activitat com una part més de les seves responsabilitats, en qualitat de vídues que s'encarregaven de la propietat familiar. En el món dels negocis, una àrea dominada pels homes, no gaudien d'una identitat professional pròpia, encara que podem destacar la presència de dones com Paula Llorens, Rita Gerle i Rosa Fragonal. Amb tot, les autoritats reials i civils no veien amb bons ulls la participació en els negocis de dones sense supervisió masculina (Vicente, 2008, p. 47-59).

En la indústria de les indianes, algunes dones van arribar a exercir com a «fabricantes», tot i que no van gaudir del mateix reconeixement oficial que els homes. Aquest va ser el cas de Rita Gerle, que després d'aprovar l'examen obtingué el títol requerit per poder tenir la seva fàbrica. No obstant això, la Junta de Comerç no va reconèixer la Rita com a fabricant —o «fabricanta»—, sinó que en passar l'examen li atorgà el títol de mestra «aprovada» (Vicente, 2008, p. 47-59). Altres dones, en canvi, van tenir un paper actiu en les fàbriques d'indianes presentant-se a si mateixes simplement com a vídues de comerciants o propietàries de fàbriques. Almenys 25 propietàries de fàbriques van ser dones, i aproximadament la meitat d'aquestes fàbriques es trobaven entre les més grans de la ciutat. Això vol dir que les fàbriques de dones representaven aproximadament un 20% de les 120-130 fàbriques d'indianes entre els anys vuitanta del segle XVIII i principis del segle XIX (Vicente, 2008, p. 47-59).

No solament les dones tenien una gran presència en el món del treball. En general,

la infància a l'Europa del segle XVIII era considerada com un temps d'iniciació en els hàbits laborals. També a Barcelona, el treball, i no l'escola, va ser la principal via de socialització i d'adquisició d'uns rols de gènere diferenciats. Els nens i nenes aprenien què significava ser home o dona a través de la feina, motiu pel qual els seus aprenentatges des de ben petits diferien notablement. Si bé en el cas dels nens la formació tècnica no era incompatible amb una cultura mínima, en el cas de les nenes la seva formació es reduïa a cosir, fer calça i altres feines tèxtils similars. No poques vegades aquesta formació era imprescindible per trobar feina com a minyones, una activitat que, per causa de la misèria, algunes nenes havien de començar a desenvolupar a partir dels 6 o 7 anys (Iturralde, 2020).

A la Catalunya del segle XVIII, l'estatus econòmic determinava en bona mesura la dieta de les persones. En línies generals, la carn era un símbol de diferenciació social, ja que els pobres mai o gairebé mai no en menjaven. La carn més habitual era la de moltó —els pobres es limitaven al consum puntual de carn de vaca o d'ovella—, mentre que la cansalada s'emprava per cuinar els dies que no eren d'abstinència o com una part dels guisats (Pérez Samper, 2008, p. 649-672).

A les ciutats com Barcelona, el pa consumit per les classes benestants era de blat, blanc, sense segó, i el de les classes populars era negre, amb segó. En canvi, al món rural el pa era de barreja en funció de les possibilitats de proveïment de blat.

Juntament amb la introducció de nous aliments, com els tomàquets i el blat de moro, es va començar a generalitzar entre els més pobres el consum de la patata, fins llavors reservada als animals. Altres menjars tradicionals com l'olla encara perduraven, amb carn o no, depenent de les possibilitats econòmiques.

Els cereals tenien una gran importància, especialment el pa, l'arròs i els fideus. Les verdures i els llegums —sobretot les mongetes—, el pa i el vi constituïen la base de la dieta rutinària dels sectors populars, mentre que les classes

acomodades consumien només alguns llegums tendres o verdures selectes com els pèsols.

En general, llevat del cas d'alguns pobles costaners com Vilanova i la Geltrú, el consum de peix fresc era molt limitat, i hi predominava el peix en conserva o en escabetx.

En comparació amb les ciutats, la dieta en el món rural era més limitada i pobra: la gent dels pobles basava la seva alimentació en peix en conserva, llegums, verdures, sardines salades i peix sec; el pa sovint estava barrejat amb faves o favons, entre d'altres.

Arran dels profunds canvis socials, econòmics i polítics que experimentà Barcelona al segle XVIII, començaren a proliferar entre les classes benestants noves formes de sociabilitat, com les tertúlies i cafès. Sota l'excusa més o menys encoberta de la poesia, aquests nous espais de sociabilitat, sovint regentats per amfitriones, amagaven el desig de la interrelació d'homes i dones. La revolució sentimental del segle XVIII estimulava noves formes de relacions personals molt més expressives en comparació amb la tradicional modèstia de les dones i circumspècció dels homes, generalment entre els joves. Els il·lustrats i moralistes, normalment els més grans, criticaven la superficialitat d'aquestes trobades, el luxe en la vestimenta i, en general, la laxitud dels nous costums (Pérez Samper, 2001).

Tothom, en la mesura de les seves possibilitats, tractava d'emular l'estil de vida de la noblesa. La xocolata, sempre servida molt calenta i considerada el producte estrella, contrastava amb els refrescs i els gelats; les pastes i els dolços acostumaven a formar part de l'«agasajo» amb el qual eren rebuts els convidats: tota persona noble que volgués promocionar-se socialment havia de ser convidat i convidar a aquest tipus de reunions.

El cafè, refinat i estimulants, començà a posar-se de moda a la segona meitat del segle XVIII entre les classes acomodades, per a la sobretaula dels grans banquets o bé en les bodes de la noblesa.

Posteriorment, la popularitat del cafè augmentaria i es crearien locals públics per beure'n, dirigits a les classes benestants i mitjanes, com a centres de reunions i entreteniment; el 1802 hi havia 13 cafès a Barcelona, gairebé tots situats a prop de la Rambla (Pérez Samper, 2001). Les classes populars, com els menestrals, acostumaven a reunir-se en les tavernes i les fondes, els seus espais preferents d'oci i diversió fora de la feina: jugaven a cartes, bevien vi, fumaven..., unes distraccions que els permetien oblidar les seves responsabilitats laborals (Pérez Samper, 2001).

En definitiva, amb la crisi de l'Antic Règim es van introduir canvis notables a Barcelona que van alterar no només els ritmes, els horaris laborals i l'organització de la feina, sinó també les formes de sociabilitat i d'oci, la indumentària i, fins i tot, les pautes alimentàries de la gent, cosa que va afectar el conjunt de la seva vida quotidiana. Tanmateix, altres elements tradicionals es mantindrien, cosa que provocaria grans tensions amb els canvis, ara sí, plenament revolucionaris de la següent centúria.

Notes

1 Dr. Güell i Pellicer, AHCB, Junta de Comerç, 1L.IX-5, F, 11 de juny de 1781.

Bibliografia

Carbonell, Montserrat (1994). «Género, pobreza y estrategias de supervivencia. Barcelona, siglo XVIII», *Boletín de la Asociación de Demografía Histórica*, XII, 2/3, p. 301-316.

Carbonell, Montserrat (1997). *Sobreviure a Barcelona. Dones, pobresa i assistència*. Barcelona, Eumo.

Carbonell, Montserrat (2002). «Microcrédito, familias y hogares. Barcelona a finales del siglo XVIII», *Revista de Demografía Histórica*, XX, II, p. 23-52.

Gómez, José Luis (2019). «Lo que pensaban sobre los gitanos los gobernantes del siglo ilustrado», *Vegueta: Anuario de la Facultad de Geografía e Historia*.

Iturralde, Martín (2020). «Trabajo infantil y género en el servicio doméstico barcelonés, 1792-1850», *Arenal*.

Revista de Historia de las Mujeres, vol. 27, núm. 2, p. 463-494.

Martínez Shaw, Carlos (1993). «La sociedad urbana en la Cataluña del siglo XVIII», *Manuscrits*, núm. 11, p. 109-124.

Molas, Pere (2002). «Reflexions sobre la societat barcelonesa del segle XVIII», *Barcelona Quaderns d'Història*, núm. 7.

Pérez Samper, María (2001). «Espacios y prácticas de sociabilidad en el siglo XVIII: tertulias, refrescos y cafés de Barcelona», *Cuadernos de Historia Moderna*, núm. 26, p. 11-55.

Pérez Samper, María (2008). «La alimentación como signo de diversidad social: la encuesta de Zamora», *Pedralbes*, núm. 28, p. 649-672.

Pallàs i Villaronga, Joaquim (2015). «El treball de les dones, entre la legalitat i la conveniència (segles XVII i XVIII)», *Pedralbes*, núm. 35, p. 157-189.

Renom, Mercè (2007). «Les formes i el lèxic de la protesta a la fi de l'Antic Règim», *Recerques*, núm. 55, p. 5-33.

Romero, Juanjo (1997). «La Maestría Silenciosa: maestras artesanas en la Barcelona de la primera mitad del siglo XIX», *Arenal. Revista de Historia de las Mujeres*, vol. 4, núm. 2, p. 275-294.

Romero, Juanjo (2005). *La construcción de la cultura del oficio durante la industrialización, Barcelona, 1814-1860*. Barcelona, Icària Editorial.

Vicente, Marta (2008). «Comerciar en femení. La identitat de les empresàries a la Barcelona del segle XVIII», *Recerques*, núm. 56, p. 47-59.

L'economia rural a la Catalunya del segle XVIII: dinamisme i diversitat territorial

Mònica Borrell-Cairol (UB)

Durant el segle XVIII, en l'àmbit rural es va combinar l'especialització agrícola i ramadera amb la producció protoindustrial. Així, l'economia rural, caracteritzada per la pluriactivitat i en la qual participaven tots els membres de la família, presentava una diversitat de tipologies de producció que va contribuir al creixement econòmic que viuria Catalunya durant el procés d'industrialització del segle següent.

Els estudis han descrit unes economies agràries amb una gran varietat de conreus. Les tasques agrícoles, en diferents contextos, estaven condicionades pel seu caràcter estacional, un aspecte que va permetre que els diferents membres de la família compaginessin l'activitat agrària i/o ramadera amb altres tasques de producció de manufactures i serveis.

Al segle XVIII, a Catalunya, la superfície conreada va augmentar amb la rompuda de noves terres, de boscos o de muntanya, i es va incrementar l'àrea regada, així com l'especialització i la diversificació agrícola. Aquesta especialització es va concentrar, per exemple, en la producció de blat a la plana de Lleida, l'Urgell, Osona i les comarques gironines, i la producció de sègol al conjunt dels Pirineus i específicament a la Cerdanya, la qual cosa mostra el paper central que van tenir els cereals en la producció agrària catalana. Diversos municipis de les terres altes complementaven l'activitat cerealícola amb la filatura a domicili, una activitat sovint exercida per dones. En el món agrari també va esdevenir important el conreu de la vinya, ja que necessitava menys adobs, generava una collita anual i el seu producte —vi i

Vista de la sala del segle XVIII. / © MHC (Paco Amate)

aiguardent— era molt demanat en el mercat europeu. La vinya es va concentrar a l'Empordà, el Penedès, el Bages, el Vallès, el sud de Tarragona i alguna part de Lleida. Al Segrià, les Garrigues o l'Empordà hi havia una gran producció d'oli. A Osona, la Garrotxa o les comarques gironines produïen blat de moro, i a la Vall d'Aran, el Ripollès, el Berguedà i l'Alt Urgell es conreava la patata. Les plantacions d'avellanes —Alt i Baix Camp, la Conca de Barberà, el Priorat—, ametlles —Priorat, Segrià, Urgell— i garrofes també van tenir una presència important al Camp de Tarragona. La zona del Maresme es va especialitzar en el conreu d'arbres fruiters, com ara els tarongers a Alella; les maduixes a Vilassar de Dalt, i els pèsols a tota la comarca (Segura i Mas; Ferrer i Alòs, 1988, p. 532-534). En l'àmbit agrari les dones duïen a terme diverses tasques: erradicar les males herbes, collir pinyes i olives, altres feines pròpies del camp i tenir cura del bestiar i dels cultius en èpoques d'absència masculina (Ferrer Alòs, 2020, p. 25).

Juntament amb l'agricultura, la societat rural del segle XVIII es dedicava a la ramaderia, també diversificada. La ramaderia, criada per exemple als masos, era font d'alimentació. L'aviram, els porcs, els bous i les vaques, els animals de llana i de peu rodó, els conills eren engreixats i formaven part de la dieta familiar —ous, llet, carn, etc. En alguns casos, sobretot en indrets amb excedents, podien ser venuts a mercats o fires. A les zones de muntanya —Pallars, Vall d'Aran, Urgell— la cria de bestiar que s'engreixava i es venia a les fires de Catalunya i Aragó, així com la d'animals de tir, fou una activitat econòmica i un negoci comercial important, i tant la transhumància completa —ramats sempre en moviment— com la parcial —ramats que es movien essencialment entre finals de juny i finals de setembre— també formava part d'aquesta activitat ramadera de les zones rurals (Ferrer Alòs, 2012, p. 198-199).

Paral·lelament a les activitats agrícoles i ramaderes, les comunitats rurals catalanes del segle XVIII creaven produccions rurals no agràries per a l'autoconsum i el mercat. En aquestes activitats novament hi

participaven els membres de la unitat familiar —dones, homes, infants—, el treball dels quals generava ingressos complementaris a les economies familiars, ja que el producte elaborat que en alguns casos era transformat en les manufactures urbanes podia destinar-se a l'autoconsum, al mercat local o a l'exportació. En aquest sentit, en el món rural hi va haver un conjunt variat i ric de produccions especialitzades que van dinamitzar el mercat català del segle XVIII i que van contribuir al creixement econòmic, cosa que va mostrar la vitalitat de la Catalunya rural.

Així doncs, a les zones rurals catalanes, dependent dels recursos naturals de cada indret, de l'accés i l'estructura de la propietat de la terra o de la tradició productiva anterior, hi havia una gran varietat d'activitats productives especialitzades de caràcter local que generaven un nombre notable de produccions de manufactures i serveis no agraris i feien de la Catalunya rural i de la seva població, segons les paraules de l'escriptor il·lustrat espanyol José Cadalso y Vázquez de Andrade, un territori dinàmic econòmicament: «Los catalanes son los pueblos más industriosos de España. Manufacturas, pesca, navegación, comercio y asientos son cosas apenas conocidas en otras provincias de la península, respecto de los catalanes. [...] Los campos se cultivan, su población se aumenta, los caudales crecen».¹

Les produccions rurals que no eren agrícoles, com s'ha explicat, transformaven les matèries primeres pròpies del territori i es combinaven amb les activitats agràries. Per aquest motiu, sovint tenien caràcter estacional, depenent del calendari agrícola, i comportaven uns ingressos complementaris difícils de quantificar per a les famílies. En alguns casos, aquests productes eren transformats posteriorment pels artesans, cosa que podia generar un intercanvi i una negociació entre diferents actors. Com veurem a continuació, hi va haver territoris i comunitats senceres que es van dedicar específicament a aquestes activitats: consumien els productes, els intercanviaven, els exportaven a altres indrets i establien xarxes comercials. Això podia generar força ingressos familiars i una

acumulació de capital prou elevada per permetre'n la reinversió més endavant, per exemple, en les indïanes o el mercat colonial (Ferrer Alòs, 2017, p. 185-186).

Per tant, com veurem a continuació d'una manera més detallada, el món rural català del segle XVIII, incloent-hi la producció agrària i ramadera, es va especialitzar també en produccions específiques i va generar productes que van convertir la Catalunya rural en un espai dinàmic i divers.

Als Pirineus, el Pallars Sobirà o els voltants de la localitat de Ripoll es van crear centres rellevants de producció de ferro a les fargues. Això va fer que sorgissin artesans especialitzats en determinats oficis; per exemple, les ciutats de Ripoll o Manresa destacaven per la producció d'armes de foc portàtils i la manufactura de claus. En aquest darrer cas, els clavetaires, agrupats dins del gremi del mateix nom, disposaven d'un centenar d'establiments que manufacturaven claus i els comercialitzaven en altres territoris catalans. La producció d'armes de foc portàtils —pedrenyals, escopetes, arcabussos, fusells, pistoles, terceroles i trabucs— es destinava a l'exèrcit i a l'exportació colonial (Graells, 1994,

p. 34). La qualitat dels productes evidencia que els artesans tenien un gran coneixement tècnic del treball dels metalls, de la fusta i dels mecanismes de precisió que formen les armes de foc. Mitjançant els mulaters i traginers els productes fets de ferro arribaven a altres viles catalanes o al port de Barcelona, i fins i tot es repartien en altres territoris espanyols o colonials. Els traginers de mineral acostumaven a ser persones de la mateixa zona, ja que era una tasca que es podia compatibilitzar amb les tasques agrícoles, mentre que entre els traginers de carbó la mà d'obra francesa era més elevada (Fuses, 2010, p. 8). Les mines de la zona del peu del Canigó, riques en minerals, permetien proveir tant les fargues catalanes de la seva regió com les d'altres zones de Catalunya (Fuses, 2010, p. 11). Aquesta activitat generava diverses tipologies de treballs, com ara l'extracció, el transport a la farga, la tala d'arbres, i la producció i comercialització del ferro. Als Pirineus, la fusta també va ser un producte propi de la zona que concentrava una xarxa de serradores, i els raiers transportaven la fusta a través dels rius navegables per fer-la arribar als centres de distribució, que la repartien entre les zones urbanes (Ferrer Alòs, 2017, p. 187).

Mapa de l'indústria rural dispersa 1780-1808. Molts municipis catalans, i particularment de les terres altes complementen l'activitat cerealícola amb la filatura del cotó a les llars pageses. Aquesta protoindústria aporta notables beneficis de les famílies rurals i prepara la mà d'obra per a la futura Revolució Industrial del segle XIX. / © MHC

La producció de gel va començar a popularitzar-se a Catalunya durant el segle XVII i va tenir un període d'esplendor al segle XVIII, en què va passar a ser considerat un producte de primera necessitat, ja que s'emprava com a medicina i per a la conservació de determinats aliments, com ara els productes frescos. D'aquesta manera, en les zones del Moianès i el Montseny es va articular una important indústria del gel que ocupava diferents persones amb tasques diferenciades. Els picapedrers i els constructors construïen pous de gel i estructures per emmagatzemar els blocs de gel. Aquest gel, que s'havia format a l'hivern a basses, llacs i rieres quan les temperatures eren baixes, es trencava en blocs, que s'emmagatzemaven als pous, els quals s'havien de conservar en bones condicions higièniques. Els traginers transportaven el gel perquè fos comercialitzat a les ciutats més properes —a peixateries, farmàcies, hospitals, etc. Per exemple, el pou de glaç de Dosrius abastia el Maresme (Dominich i Lorenzo, 2018, p. 117) i el pou de can Talaia d'Aiguaviva proveïa la zona de Girona (Solé i Perich, 2001, p. 500).

A les comarques gironines, una zona amb abundància d'alzines sureres, es va desenvolupar una notable producció surera durant el segle XVIII. Al voltant de l'Albera —Agullana, Darnius, Maçanet de Cabrenys— i les Gavarres —Sant Feliu de Guíxols, Palamós, Llagostera—, especialment a partir de mitjan segle XVIII, es va incrementar la producció de suro. En el règim de pluriactivitat agrària, els membres de les famílies pageses que participaven en els obradors tapers ho combinaven amb l'agricultura o la pesca i la salaó. Les dones, grans i joves, també prenen part en les manufactures de confecció de xarxes de lli o de blondes negres, i ajudaven a destriar i dur a terme la salaó de l'anxova. Durant l'estiu, els pagesos exercien de peladors i de burricaires d'alzines per obtenir-ne el suro —al massís de l'Albera s'han documentat dones fent de burricaires—, que calia bullir, toscar i carrar per fer-ne taps (Ros; Alvarado, 2006, p. 117-119). El suro es destinava a la confecció de la vestimenta —especialment plantilles de sabates, de

tapins, per protegir els peus—, a usos domèstics i a usos de pesca al mar —boies, troines, per als calabrots d'amarrar naus—; a més, des de mitjan segle XVIII, es va iniciar una important manufactura, que consistia a elaborar taps de suro a mà. Per exemple, l'any 1784, hi havia una cinquantena d'obradors a Sant Feliu de Guíxols que ocupaven dues-centes persones, les quals feien taps a mà (Jiménez, 1997, p. 122). Aquesta població es va convertir, a finals de segle, en un dels centres comercials més importants de Catalunya, com a extractors de suro i productors de taps.

Les zones marítimes catalanes van tenir un gran dinamisme al segle XVIII. L'activitat pesquera va experimentar un creixement notable, ja que l'augment demogràfic català del XVIII va implicar un increment del consum de peix, tant salat com fresc, que alhora s'havia de conservar gràcies als blocs de gel emmagatzemats al pou de glaç com s'ha explicat anteriorment, amb la qual cosa es fa ben palesa la interrelació de les especialitzacions de diferents zones. L'activitat pesquera es va combinar amb altres activitats; per exemple, a l'Empordà va destacar una important indústria d'extracció de corall, que es concentrava a Cadaqués, l'Estartit, Begur i l'Escala. En aquesta darrera localitat aquesta activitat es combinava amb la pesca de l'anxova, en la qual les dones duïen a terme les tasques de netejar i salar el producte. L'any 1790, el viatger i il·lustrat espanyol Francisco de Zamora descrivia l'Escala de la manera següent: «Las mujeres cuidan de la anchoa. Hay alfolí de sal, que la traen de los napolitanos de Tortosa. Hay aduana [...] hay 18 embarcaciones y 60 laúdes, pescan mucha anchoa y poco coral; sus vecinos trabajan en todos los ramos, ganan buenos jornales y no hay pobres».²

Juntament amb la pesca de les localitats de la costa gironina, al llarg dels segles XVII-XVIII la pesca, especialment de sardina i d'anxova, també va anar adquirint un paper fonamental a diferents poblacions del Maresme —el Masnou, Mataró, Calella, Vilassar, Premià, Sant Pol— i les innovacions tècniques en la captura del producte van facilitar la consolidació d'una

xarxa d'intercanvis amb altres territoris peninsulars (Martín Corrales, 2014, p. 85-86).

Durant el segle XVIII, al voltant de zones amb recursos hídrics i de conques fluvials —Anoia, Francolí-Brugent, Riudebitlles, Fluvià-Terri— es va desenvolupar una important indústria paperera i es van construir la major part dels molins paperers que van convertir nuclis catalans com Capellades, la Pobla de Claramunt o Sant Pere de Riudebitlles en els centres paperers més importants de la Península. A l'últim quart del segle XVIII aquestes zones concentraven entre el 70 i el 75% dels molins catalans (Gutiérrez i Poch, 2008, p. 74). En el moment de major expansió d'aquesta indústria, dos nuclis principals es repartien la producció paperera: a) la zona de l'Anoia, amb Capellades al capdavant; b) la zona del Francolí-Brugent, incloent-hi el municipi de la Riba. Les famílies eren la base del sistema productiu i treballaven en l'elaboració de paper a través dels molins paperers, en combinació amb el conreu de la terra, la cria d'aviram o la producció vinícola. Com succeïa en altres manufactures preindustrials, les tasques no especialitzades les duïen a terme les dones i els infants dels operaris especialitzats, i els coneixements i els aprenentatges s'anaven transmetent generacionalment. L'historiador Pierre Vilar ja va plantejar l'origen pagès de les nissagues papereres, com els Romaní o els Guarro, que, mitjançant acords matrimonials i ocupant càrrecs municipals, controlaven tant la

manufactura paperera amb molins de propietat com les concessions públiques (Gutiérrez i Poch, 2008, p. 76). Les matèries primeres —lli, cànem i posteriorment cotó—, que eren fonamentals perquè determinaven la qualitat del paper resultant, provenien de diferents indrets. La historiografia ha documentat l'arribada de draps de Mallorca, Madrid, València, Alacant, Sardenya i Gènova. A l'últim terç del segle la indústria paperera va experimentar un període d'expansió, tot i que ja s'albirava una època de recessió a causa de la crisi del comerç americà, la dificultat d'obtenir subministraments i la competència dels molins paperers alcoians, a Alacant.

A la zona de Manresa, i també a Vilafranca, Vic i sobretot la zona de l'Anoia i Igualada, es produïa i es transformava la pell, adquirida prèviament a les carnisseries locals, en cuir. Així, amb l'adobament de la pell grossa —bestiar boví— es podien fer soles de sabates, corretges o guarniments per a les cavalleries. D'altra banda, les ciutats de Manresa, Reus i Mataró es van especialitzar en la indústria de la seda i els seus complements —passamans, cordons i vetes. Una altra zona important en el tractament de la pell durant el segle XVIII va ser la d'Olot i els seus voltants, a la riba del riu Fluvià, ja que tant l'aprovisionament com l'evacuació de l'aigua era imprescindible per a aquest tipus de producció. En aquesta ciutat, entre els anys 1717 i 1720, hi va haver una vintena d'adoberies, tot i que la seva influència va

La tardor.
Antoni Viladomat, 1755.

© de la fotografia: Museu Nacional d'Art de Catalunya

anar disminuint en el segle següent a favor d'altres localitats, com ara Igualada, que esdevindrien centres de referència en aquesta activitat (Puig i Reixach, 1995, p. 3). Les pells venien dels Pirineus, de la mateixa comarca garrotxina i també d'altres zones geogràfiques més allunyades, i quan ja s'havien adobat eren transformades pels sabaters, corretgers o basters, que en feien botins, sabates, corretges i altres productes manufacturats (Puig i Reixach, 1995, p. 25-26).

Les riberes de l'Ebre, del Segre i del Llobregat, així com el Camp de Tarragona, foren centres importants de producció de seda durant el segle XVIII, encapçalats per les localitats de Barcelona, Manresa, Reus i Tortosa. A les poblacions sederes es produïen mocadors, mitges, cintes o cordons de seda i puntes. Precisament, aquesta darrera activitat, concentrada a la zona del Maresme i del Baix Llobregat i amb una quantitat molt elevada de mà d'obra femenina, de vegades fins i tot com a negociants, va tenir un augment important de la seva comercialització al llarg del segle XVIII, la qual va anar acompanyada per un increment del consum de la seda. Per exemple, de les 105.000 lliures de fibra consumides durant la dècada del 1730 es va passar a la importació de 400.000 lliures l'any 1758 (Solà, 2017, p. 318). Hi va haver diferents estratègies de compra de la matèria primera i de venda del producte manufacturat. A l'*Almanac mercantil* i el *Diario de los viajes hechos en Cataluña* de Francisco de Zamora s'afirma que la matèria prima procedia de València i Aragó i es venia al mercat colonial. També s'ha documentat la importació de França o Itàlia i la seva venda a zones de Castella i Lleó o Galícia (Solà, 2017, p. 319).

La producció dels teixits de llana a tallers especialitzats, que probablement ocupaven mà d'obra femenina en la fase de filada de la llana,³ fou una activitat molt present especialment a la Catalunya Vella, on diferents poblacions es van especialitzar en un producte determinat. L'any 1760, per exemple, 105 localitats amb uns 2.000 telers produïen teixits de llana. Dos terços feien roba estreta i baietes amb llana d'estam,

mentre que el terç restant produïa draps i baietes fines amb llana cardada. Els primers es concentraven a la zona de la Catalunya Central i una part del Vallès, i els segons es trobaven a la zona d'Igualada, el Vallès Occidental i la vall de Camprodon (Ferrer Alòs, 2012, p. 205).

Des de finals del segle XVII i durant el XVIII, a les comarques tarragonines el conreu de la vinya va anar adquirint importància, entre d'altres a les poblacions de Reus, Cambrils, Riudecanyes, Riudoms i l'Alforja, convertides en destacades zones vitícoles. El contracte de rabassa morta, que consistia a cedir una parcel·la de terra al pagès a canvi d'un cens que sovint representava una part de la collita de raïm, va ser l'instrument jurídic que va facilitar l'especialització vitícola, primer a la zona del Baix Camp i després, durant el segle XVIII, a la resta del Camp de Tarragona. Ambdós territoris es van convertir en importants productors d'aiguardent i el conreu de la vinya fou la base de la producció agrària de la zona (Segarra, 1988). Alhora, la construcció de les botes, un element necessari per transportar l'aiguardent, va esdevenir una altra activitat complementària a la producció d'aiguardent. Així doncs, la viticultura va tenir un paper central en la modernització agrària. A més, si bé els cereals propis de la producció agrària tradicional anaven dirigits, almenys parcialment, al consum familiar, el vi i l'aiguardent era un conreu comercial i calia vendre'n la producció al mercat. Tant el port de Salou, que donava sortida a la producció vitivinícola coordinada des de Reus, com els ports de Vilanova i Tarragona gestionaven la comercialització del vi i l'aiguardent, que principalment tenien com a destinació els mercats de l'Europa septentrional i, en un grau menor, el mercat colonial (Segarra, 1994; Valls, 2004). La producció i la comercialització d'aiguardent va situar en una bona posició el Camp de Tarragona en l'economia catalana i va permetre que alguns comerciants acumulessin capital i importessin matèries primeres com el cotó i el lli, necessaris per a l'aparició d'una nova indústria tèxtil; a més, van poder invertir els seus ingressos en diferents negocis, com ara les noves

protofàbriques d'indianes i pintats⁴ (Ferrer Alòs, 2017, p. 190). L'exportació de productes vitícoles i especialment de l'aiguardent, que va incloure de manera complementària els fruits secs —ametlles, avellanes, garrofes—, va ser un dels factors que més va dinamitzar el comerç català i les cases comercials durant tot aquell període (Valls, 2004).

Durant el segle XVIII la Catalunya rural va ser activa econòmicament. Al costat de l'especialització en l'agricultura i la ramaderia, determinada per l'estacionalitat agrària, l'orografia, l'estructura de la propietat de la terra o les característiques naturals del territori, van proliferar produccions de béns i serveis no agrícoles. Aquestes darreres també aprofitaven els recursos naturals —fargues, pous de glaç, fusta, carbó, etc.— i els coneixements de la població de la zona, de manera que les localitats es van especialitzar en determinades produccions artesanals que donaven resposta a la demanda rural i urbana, i alhora comportaven ingressos familiars complementaris a les activitats habituals relacionades amb el camp i el bestiar (Ferrer Alòs, 2012; 2017)

Els diferents membres de la família —nens i nenes, dones i homes— participaven tant en les activitats agrícoles i ramaderes com en la variada i dinàmica protoindústria. Això els permetia obtenir ingressos per a l'economia domèstica i, alhora, els aportava una experiència que els preparava per al procés

industrial que s'esdevindria durant el segle següent (Camps, 1995). Aquestes variades tasques rurals, juntament amb altres activitats urbanes com les naixents fàbriques d'indianes barcelonines, van contribuir al creixement econòmic català del segle XIX. Quan aquest ric ventall de produccions es va anar modificant, fruit dels canvis en la tecnologia o en l'ús de les matèries primeres, tant els mercats com la mà d'obra van reformular antigues tradicions o van configurar noves estratègies per acomodar-se al nou model econòmic del segle XIX.

Notes

1 Carta XXVI, a José Cadalso y Vázquez de Andrade (1789). *Cartas marruecas del coronel D. Joseph Cadahalso*. Imprenta de Sancha, Madrid, p. 72. Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes (ed.). *Cartas marruecas*. Facsímil de l'edició del 1793. [Data de consulta: 16 de febrer de 2021]. <<http://www.cervantesvirtual.com/obra-visor/cartas-marruecas--1/html/>>.

2 Zamora, Francisco de (1789). «Diario de los viajes hechos en Cataluña». Citat a: Boix, Lurdes; Font, Mariona, *La salaó de peix a l'Escala. Des del segle I dC fins a l'actualitat*, p. 20-21.

3 Les fonts no ens permeten quantificar el volum de dones que participaven en aquesta producció. Alguns autors apunten que pràcticament totes les dones dels pobles hi devien participar (Ferrer, 2012, p. 199).

4 Sobre les indianes, vegeu l'article d'Iturralde en aquesta mateixa publicació.

Detall de la sala del segle XVIII. Dins la vitrina, motlles d'estampació d'indianes. Barcelona arriba a ser la ciutat europea amb la concentració més gran de fàbriques d'indianes, superant París, Glasgow i Manchester.

© MHC (Paco Amate)

Bibliografia

- Boix, Lurdes; Font, Mariona (2017). *La salaó de peix a l'Escala. Des del segle I dC fins a l'actualitat*. Ajuntament d'Arenys de Mar, Ed. Arenys de Mar, p. 19-27.
- Camps Cura, Enriqueta (1995). *La formación del mercado de trabajo industrial en la Cataluña del siglo XIX*. Madrid, Ministeri de Treball i Seguretat Social.
- Dominich i Lorenzo, Meritxell (2018). «La indústria del gel al Maresme. Els pous de glaç al municipi de Dosrius», *Trobada d'Entitats de Recerca Local i Comarcal del Maresme*, núm. 12, p. 114-126.
- Ferrer Alòs, Llorenç (2012). «El creixement divers de la Catalunya del segle XVIII. Protoindustrialització?», *Catalan Historical Review*, núm. 5, p. 195-209.
- Ferrer Alòs, Llorenç (2017). «Més enllà dels gremis i de les fàbriques d'indianes. La diversitat de formes de produir a la Catalunya del segle XVIII i primera meitat del s. XIX», *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, núm. 83, p. 183-211.
- Ferrer Alòs, Llorenç (2020). «Struttura sociale, organizzazione del lavoro e pluriattività nella Catalogna viticola: mossos, rabassaires, quartaires e masovers (secoli XVIII-XIX)». A: Mignemi, Niccolò; Lorenzini, Claudio; Mocarelli, Luca (ed.). *Pluriattività rurale e lavoro agricolo in età contemporanea (secc. XIX-XX)*, Società Italiana di Storia del Lavoro, Quaderno núm. 4, p. 3-29.
- Fuses Navarra, Víctor (2010). «L'aixecament d'una frontera: entre la farga catalana del segle XVII i la mineria a Escaró (Conflent) del segle XX», *Annals del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès*, núm. 21, p. 251-267.
- Graells i Puig, Eudald (1994). «El Ripoll industrial en els segles XVII i XVIII», *Annals del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès*, p. 33-36.
- Gutiérrez i Poch, Miquel (2008). «Redes en la génesis y desarrollo de un distrito papelero catalán: el caso de Capellades (siglo XIX)», *Investigaciones de Historia Económica*, hivern, núm. 10, p. 69-96.
- Jiménez, Ángel (1997). *Sant Feliu de Guíxols: una lectura històrica*. Ajuntament de Sant Feliu de Guíxols, Diputació de Girona, p. 113-141.
- Martín Corrales, Eloy (2014). «La pesca en Cataluña en la Edad Moderna: una exitosa expansión por el litoral español», *Drassana: revista del Museu Marítim*, núm. 22, p. 78-95.
- Puig i Reixach, Miquel (1995). «La indústria de la pell a Olot en el primer quart del segle XVIII», *Annals del Patronat d'Estudis Històrics d'Olot*, annals 1995, p. 75-108.
- Ros Massana, Rosa; Alvarado i Costa, Joaquim (2006). «Treball i pluriactivitat al sector surer català», *Estudis d'Història Agrària*, núm. 19, p. 105-14.
- Segarra Blasco, Agustí (1988). *L'economia de Reus al segle XVIII: el comerç de l'aiguardent*. Reus, Edicions del Centre de Lectura.
- Segarra Blasco, Agustí (1994). *Aiguardent i mercat a la Catalunya del segle XVIII*. Vic, Eumo Editorial.
- Segura i Mas, Antoni; Ferrer i Alòs, Llorenç (1988). «Organització agrària a la Catalunya del set-cents», *Pedralbes: Revista d'història moderna*, núm. 8, 1 (exemplar dedicat a: Catalunya a l'Època de Carles III), p. 511-534.
- Solà i Parera, M. Àngels (2017). «La seda en Cataluña, siglos XVIII-XIX». A: Franch Benavent, Ricardo; Navarro Espinach, Germán (coord.). *Las rutas de la seda en la historia de España y Portugal*. València, Universitat de València, p. 313-342.
- Solé i Perich, Lluís (2001). «El pou de glaç de Vilanna», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, núm. 42 (exemplar dedicat al I Congrés d'Història de Girona. Girona, dos mil anys d'història), p. 493-532.
- Valls Junyent, Francesc (2004). *La Catalunya atlàntica: aiguardent i teixits a l'arrencada industrial catalana*. Vic, Eumo Editorial.

La indianeria barcelonina del segle XVIII

Martín Iturralde Valls (UB)

Barcelona va experimentar en el segle XVIII un dels processos manufacturers del cotó més vigorosos de tot Europa i va tenir, fins i tot, una concentració de protofàbriques¹ d'indianes superior en termes relatius a altres nuclis urbans, com París o Londres. De fet, la indianeria fou el principal motor econòmic de la ciutat.

Les indianes —o, el que és el mateix, les teles teixides i estampades de cotó— van revolucionar els hàbits pel que fa a la indumentària dels europeus i les europees d'aquella època. Els seus colors i dibuixos cridaners, la seva comoditat en comparació amb altres teixits i la possibilitat d'emprar-les no tan sols per a la vestimenta personal, sinó també amb diferents finalitats domèstiques, van ser les raons de la seva gran acceptació popular. Tot això sense oblidar que les tasques prèvies de preparació manual del teixit

—com el cardatge o la filada— eren més higièniques i còmodes de dur a terme que les d'altres teixits més tradicionals, com la llana.

Tal com ha assenyalat la bibliografia especialitzada, la Barcelona del set-cents va participar molt activament en la segona onada de difusió d'aquestes teles al continent. Aquesta nova indústria, no mecanitzada i eminentment manual, estava lliure de les ordenances i el control gremials, i va constituir un procés típic de substitució d'importacions, ja que les teles, inicialment importades de l'Índia i de l'Orient Mitjà, van començar a produir-se localment a Europa. Paradoxalment, els intents de prohibir-ne l'ús i la importació per part de les monarquies europees —per protegir les indústries més tradicionals de la seda i la llana— van ser un dels factors que finalment van promoure el desenvolupament de la indústria

Detall de la reproducció de la taula d'indianes.

© MHC (Paco Amate)

manufacturerera del cotó al Vell Continent (Sánchez, 2011, p. 10).

No obstant això, molt abans que les indianes es confeccionessin a Catalunya, els consumidors ja s'havien anat familiaritzant amb el seu ús des de feia molt de temps. Ja el 1600, els comerciants catalans importaven des d'Alexandria «totas maneras de cotons» (Martín Corrales, 1994, p. 48). Altres veus sostenen que no va ser fins als anys cinquanta del segle XVIII que van aparèixer les primeres indianes importades en el mercat regional català (Thomson, 1994, p. 72 i 73), però sembla que va ser en els anys noranta quan es va iniciar un comerç d'importació veritablement massiu d'indianes a Catalunya. En tot cas, i segons el que es desprèn dels inventaris de diverses botigues de Barcelona, és innegable l'increment del consum de peces importades de cotó en la segona meitat del segle XVIII, especialment de «cotonadas, cotonías y muselinas (finas y entrefinas), blavets e indianes» (Torra, 2002, p. 16). En altres paraules, s'havia estat generant l'hàbit de vestir indianes entre els habitants catalans abans de la seva producció local a Barcelona.

Des d'un punt de vista institucional, algunes de les primeres disposicions legals de la monarquia hispànica dirigides a fomentar una indústria local del cotó van ser la mesura proteccionista de l'any 1717, que prohibia la importació de teixits i teles de cotó d'Àsia, i l'edicte reial ratificat el dia 17 de juny de 1728,

que prohibia, també, les imitacions europees de teixits asiàtics.

La primera fàbrica coneguda va ser la d'Esteve —un antic teixidor d'espart— i Josep Sala i Gerònim Aranyó —els seus principals socis capitalistes—, fundada el 24 d'agost de 1736 a Barcelona. En general, les primeres fàbriques barcelonines van ser finançades i organitzades mitjançant el sistema tradicional de la fundació d'empreses per minimitzar el risc existent, ja que d'aquesta manera es compartien els elevats costos de l'operació (Thomson, 1994, p. 114).

En aquesta fase inicial gairebé tots els fundadors de fàbriques tenien vincles amb el comerç. Així, la cerca de noves inversions en els anys quaranta per part dels comerciants a l'engròs —aspecte estudiat per Pierre Vilar— va trobar en la indianeria un negoci summament rendible.

A causa de la seva nul·la o escassa experiència en la fabricació d'indianes, els fundadors de les primeres empreses es van veure obligats a contractar fabricants estrangers experts en la composició i l'aplicació dels colors, una pràctica que incrementava considerablement els costos de producció.

Un cop superada aquesta primera fase d'implantació (1730-1750), en què la indústria havia experimentat un notable creixement, hi va haver un ritme d'expansió lleugerament

Detall de la sala del segle XVIII.

© MHC (Paco Amate)

més pausat en el període següent (1750-1760): així, l'any 1768 només hi havia 29 fàbriques d'indianes. També en aquest període les companyies, més que els particulars, van continuar fent-se càrrec de la fundació de la major part de les fàbriques. De fet, s'han comptabilitzat 19 firmes establertes per companyies i 5 de constituïdes per associacions familiars (Thomson, 1994, p. 183).

Malgrat aquest signe clar de continuïtat, els canvis en altres aspectes de la nova indústria, més madura, eren evidents, per exemple en el nou origen de les inversions: ja no procedia només del capital comercial dels majoristes, sinó també dels gremis artesanals amb coneixements utilitzables en la nova indústria i de la mateixa indústria, que, com assenyala Thomson, per primera vegada en la seva història s'havia transformat en un mitjà d'acumulació de capital, de mobilitat social, i en l'origen de noves empreses, com Canaleta, Canet i Formentí. No obstant això, la contractació de tècnics estrangers va perdre importància alhora que una nova generació de fabricants locals els supliria en les seves funcions.

Pocs anys després, el 1786, la xifra de fàbriques havia ascendit notablement, a 113. Entre les raons d'aquest creixement sense parió, cal assenyalar el nou paper assumit pel govern i, concretament, l'augment de la protecció, visible en l'edicte del 8 de juliol de 1768, que va renovar la prohibició de la

importació d'indianes estampades, i també les mesures per incrementar l'eficàcia del funcionament d'aquest «mercat nacional», com la construcció de canals i carreteres —no pas sense dificultats— i l'aixecament de les barreres fiscals i institucionals per al creixement comercial (Thomson, 1994, p. 246). A més, un altre aspecte important va ser la nova reglamentació sobre la participació del comerç amb Amèrica. Així, el reglament de lliure comerç del 1778 va ampliar el permís de participació en el comerç colonial a tretze ports de la Península i vint-i-dos de les colònies (Thomson, 1994, p. 247), cosa que va facilitar l'exportació de *pintats* —teles de lli—, que eren intercanviats per productes colonials que proporcionaven, al seu torn, grans beneficis.

Tot i això, aquesta prosperitat va quedar interrompuda en els anys noranta del segle XVIII. Les causes assenyalades han estat l'excés de producció i la saturació dels mercats, que J. Delgado va qualificar de primera crisi moderna i capitalista del Principat (Delgado, 1982). Així mateix, els continus conflictes bèl·lics mantinguts contra França (1793-1795), contra Anglaterra (1796-1801 i 1804-1808) i novament contra França, aquesta vegada en la Guerra del Francès (1808-1814), van provocar l'aïllament del mercat americà i el desgavell de la fabricació i la comercialització de productes al mercat nacional.

Botiga d'indianes. Gabriel Planella Conxello, 1824.

Les botigues primer venent indianes importades permeten l'acumulació de capitals per fundar posteriorment algunes de les principals fàbriques catalanes del sector. / © de la fotografia: MUHBA

La crisi finisecular del sector ha plantejat diversos interrogants als historiadors sobre el vincle real existent entre la manufactura cotonera del segle XVIII i la moderna indústria tèxtil del XIX, i fins i tot s'ha arribat a negar tot tipus de rellevància de la indianeria com a primera fase del procés d'industrialització. De fet, tal com assenyala Àlex Sánchez, han estat dues les línies d'investigació que, indirectament, han enfosquit la imatge de la indianeria com a «punt de partida» de la indústria cotonera moderna: d'una banda, el debat sobre la protoindustrialització, que, en revalorar el paper que va tenir la indústria rural dispersa en el procés d'industrialització, va desviar l'atenció d'una bona part dels investigadors cap a l'estudi dels sectors tradicionals de la indústria tèxtil (Sánchez, 1992, p. 215); d'altra banda, el debat sobre la importància del comerç colonial en el desenvolupament del sector, ja que alguns autors com Jordi Nadal han arribat a qüestionar l'entitat cotonera tradicionalment adjudicada a les fàbriques d'indianes, argumentant que el sector, més que en el cotó, es va basar en els processos finals d'estampació de llenços de lli. En contra d'aquesta opinió, Àlex Sánchez, ha assenyalat que l'estampat de llenços de lli —els famosos pintats— va ser, en l'essencial, una opció preferent destinada a satisfer la demanda del mercat colonial, i que el seu grau d'importància —al voltant de la tercera part de les teles venudes pel sector— impediria posar en dubte, en línies generals, la «natura cotonera de la indústria» (Sánchez, 1992, p. 228).

La indústria i la seva localització a la ciutat de Barcelona

Tal com indica Thomson, l'anomenada *nova indústria* a Catalunya va ser netament urbana, barcelonina, mitjançant la reconversió i posterior utilització d'antigues finques d'habitatges com a nous espais fabrils. El barri de Sant Pere va ser el punt de partida del sector. Aquest barri tenia una tradició tèxtil que no admetia cap dubte. Si bé la vella indústria

tèxtil de la zona era amb prou feines una ombra del que havia estat, encara hi havia mà d'obra especialitzada disponible. Així mateix, altres factors positius del barri eren els preus baixos de les propietats, atès que alguns edificis ja havien estat dissenyats per a usos industrials, i la fàcil accessibilitat que permetia a determinades zones extramurs on hi havia els prats de blanqueig.

De fet, la majoria de les manufactures es creaven basant-se en una agregació gradual d'edificis que després s'ajuntaven en una sola unitat, i es modificaven de manera que responguessin a les necessitats de l'estampació d'indianes.

A més del barri de Sant Pere, més endavant es va emprar el Raval com a nova àrea industrial, a causa de la gran oferta de terrenys verges aptes per a la construcció de noves fàbriques. Es tractava d'una zona molt poc poblada en què sobretot hi havia horts i edificis institucionals (convents, hospitals). En aquest lloc va ser possible crear —a més de les primeres instal·lacions fabrils construïdes específicament per a la indianeria— les úniques fàbriques que disposaven de terrenys de blanqueig annexos: les d'Alegre i Guàrdia (Thomson, 1994, p. 207). Tot i això, la major part dels prats de blanqueig estaven situats als maresmes de la desembocadura del Besòs, a Sant Martí de Provençals.

Els grans propietaris, atrinxerats a la Reial Companyia de Filats de Cotó, van denunciar sovint el ritme amb què creixien les fàbriques que estaven fora de les regles de les reials ordenances del sector, la qual cosa provocava, segons el seu parer, que fos «rara la calle o callejón de esta ciudad y sus arrabales, en que no se vean y/u oigan señales de fábricas de pintados. En las entradas, los segundos, terceros y cuartos pisos de unas reducidísimas casas que llenan del todo una o dos mesas de pintar se han hecho oficinas de esta noble e importante industria y pasando más allá su vulgarización y desprecio se ven en el día confundidas las mesas de pintar con las cubas de los taberneros y los inmundos barrales de los hortelanos».

Mà d'obra i organització del treball

A les fàbriques d'indianes, l'explotació intensiva del treball s'aconseguia mitjançant la concentració de la mà d'obra, la divisió per especialitzacions i una estricta disciplina laboral.

Com s'ha assenyalat més amunt, les fàbriques d'indianes es dividien espacialment en dos àmbits: l'edifici fabril i el prat de blanqueig. Segons es desprèn de la taula 1, l'any 1784 treballaven en aquest sector 6.519 persones a Barcelona, de les quals més de la meitat eren homes; gairebé una cinquena part, dones i nenes, i una mica més de la quarta part, nens d'entre 7 i 15 anys.

Taula 1. Operaris en la indianeria barcelonina. Any 1784

Homes:	total 3.495	53,5 %
Dones i nenes:	total 1.207	18,5 %
Nens:	total 1.817	28 %

Font: «Demostración del estado actual de las fábricas de indianas, lienzos pintados y blavetes de esta ciudad según las notas que sus respectivos dueños han presentado a la dirección de la Compañía de Hilados de la misma», 1784.

A les fàbriques de cicle complet, és a dir, on s'executaven tant la teixidura, com l'estampació i el blanqueig de les teles, el procés d'elaboració començava en la secció dels teixits de l'edifici, on es duïen a terme certes operacions, com el debanament, l'ordissatge i la teixidura de les peces en blanc.

La divisió sexual del treball era molt estricta. En la secció dels teixits, les persones que s'encarregaven del debanament eren en la seva totalitat dones i treballaven a escarada enrotllant en un torn el fil de cotó que els ordidors, que eren homes, col·locaven posteriorment als telers. Una vegada feta aquesta operació, els teixidors, també de sexe masculí, s'ocupaven de teixir les peces.

Després de consumir-se el procés de teixir, les teles crues encara sense pintar eren

traslladades al prat de blanqueig, on els peons i els operaris del prat les bullien, bataven, rentaven i blanquejaven; l'execució correcta d'aquestes feines no exigia, en principi, un nivell de qualificació elevat.

Quan s'acabava aquest primer pas al prat, les indianes tornaven de nou a la fàbrica, on eren sotmeses al brunyiment —abrillantament—, a l'estampació i a alguns dels processos de tint que hi tenien lloc, uns treballs tots reservats als obrers homes.

En aquesta fase de la producció és on trobem la presència de tres categories de treballadors amb un prestigi i un nivell de qualificació superiors: en primer lloc, el *fabricant* —que no s'ha de confondre amb l'amo de la fàbrica—, expert en la fabricació i en l'elaboració dels tints, que al seu torn dirigia totes les activitats i s'encarregava de contractar el personal.

En segon lloc, els *pintadors*, majoritàriament homes adults, a més d'alguns aprenents de pintador. La funció dels pintadors, altament qualificada, consistia a aplicar sobre les teles blanques els motlles amarats de pintura per estampar-hi els dibuixos que els gravadors, la tercera categoria, havien confeccionat en aquests motlles.

Les teles pintades eren enviades per segona i última vegada al prat de blanqueig, on es bullien i tenyien amb roja —també anomenada *granza* o *rúbia*— abans de ser sotmeses als processos finals de blanqueig.

Després d'aquesta operació, el gènere era transportat fins a la fàbrica, on els encarregats —adults de sexe masculí— de la calandra el planxaven abans de ser embalat i dipositat al magatzem, d'on només sortiria per ser entregat als clients.

En general, s'assignaven als homes les feines més ben retribuïdes i que resultaven crucials per a la qualitat del producte final, mentre que les dones i els infants contractats es dedicaven a treballs de caràcter assistencial i complementari.

Els infants de sexe masculí tenien edats compreses «entre els set i els quinze anys», i

els *minyons del pintador* eren la categoria professional infantil més nombrosa i important de totes. Aquests minyons, dos per ajudar cada pintador adult, s'encarregaven d'estirar les teles sobre les taules per evitar possibles arrugues durant l'estampació i de remenar les pintures en els *bachs* o cubetes. Una segona categoria de nens, els *pinzelladors*, es dedicaven a pintar els *sobrecolors* amb pinzell o bé a brunyir les peces. En tot cas, els nens d'una categoria professional no eren intercanviables pels d'una altra, ja que estaven molt especialitzats; és a dir, no eren «nens per a tot», sinó que executaven tasques molt específiques (Iturralde, 2017, p. 13-46).

Taula 2. Categories professionals infantils a les fàbriques d'indianes barcelonines (1760-1790)

Categoria	Funció
Minyó del pintador	Remenar la pintura als bacs i estirar les teles a les taules.
Pinzellador	Pintar els sobrecolors amb el pinzell.
Brunyidor	Donar brillantor a les teles.
Aprenent de gravador	Aprendre a passar el dibuix al motlle de fusta.
Nenes de banadores	Enrotllar en un torn el fil de cotó.
Nens del prat	Fer diverses tasques als prats de blanqueig.

Font: elaboració pròpia a partir de llistes salarials.

Polítiques de contractació a les fàbriques de fase i de cicle complet

La divisió sexual del treball a les fàbriques d'indianes era molt estricta i la major part del personal femení quedava concentrat en la secció de teixits. Per això, gairebé no hi havia nenes ni dones a les *fàbriques de fase*, és a dir, les que es dedicaven exclusivament a pintar teles, en general especialitzades

en l'estampació de pintats destinats majoritàriament al mercat americà. Així mateix, en aquest tipus de fàbriques es detecten uns nivells més alts de participació infantil —en alguns casos els nens podien arribar a representar el 70% de la plantilla— que en les de cicle complet —un 39%—, a causa de l'estreta vinculació que hi havia entre el treball infantil i les feines d'estampació (Iturralde, 2017, p. 13-46).

El treball infantil a les fàbriques de cicle complet era molt estable al llarg de l'any, mentre que el de les fàbriques de pintats tenia un caràcter més estacional. Això es deu a les diferents característiques productives de cada empresa. Mentre que la important provisió de teles teixides a les fàbriques de cicle complet proporcionava als pintadors i minyons del pintador una font de treball relativament estable al llarg de l'any, a les fàbriques de pintats els pintadors i els nens que els auxiliaven havien de supeditar el seu ritme de treball, especialment aquests últims, a la, probablement, més irregular importació de llenços de lli, molts dels quals provenien de Centreeuropa (Iturralde, 2017, p. 13-46).

La formació dels nens i possibilitats de promoció professional

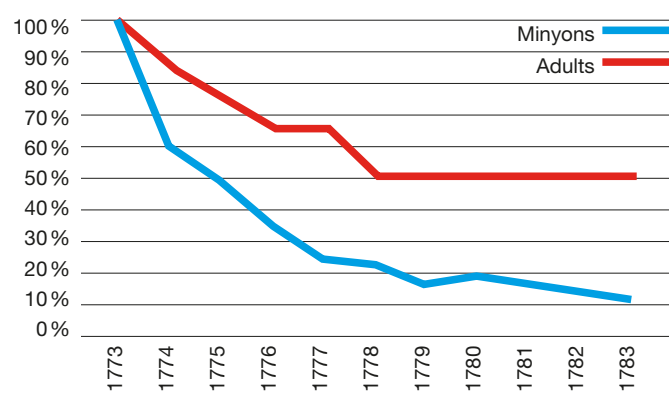
Una de les crítiques que es feien en contra de la indianeria per part dels sectors gremials era que els nens que treballaven en aquelles fàbriques abarrotades no podien anar més enllà de ser simples peons: és a dir que, de manera contrària al que suposadament succeïa en els gremis tradicionals, en la indianeria els menors no tenien la possibilitat d'aprendre un ofici que els permetés guanyar-se la vida honradament. Com ha estat assenyalat per la historiografia recentment, aquesta era una veritat relativa.

Tal com es desprèn de les llistes salarials, una vegada superats els quinze anys, van passar a la categoria d'aprenents de pintador el 4% de tots els minyons del pintador que havien

treballat tant a la fàbrica de Francesc Ribas —22 d'un total de 561— com en la de Joan Baptista Sirés —10 d'un total de 242. De fet, una xifra gens menyspreable de pintadors adults d'ambdues empreses —un 25%, aproximadament— havien iniciat la seva trajectòria professional des que eren molt petits treballant, precisament, com a minyons del pintador (Iturralde, 2017, p. 13-46).

Gràfic 1. Permanència de minyons i adults a la fàbrica de Francesc Ribas i Cia. 1773-1783

Font: elaboració pròpia a partir de les llistes salarials del període 1773-1783 de la fàbrica de Francesc Ribas i Cia. (AHCB).

Salaris i pressupostos familiars

Per norma general, el treball en la indianeria era remunerat individualment i de manera setmanal en metàl·lic, encara que també hi ha evidències de certs pagaments en espècie. Dones i nenes, generalment de banadores, cobraven a preu fet, mentre que les categories professionals masculines eren retribuïdes en alguns casos a preu fet i en d'altres a jornal. Així, per exemple, els teixidors solien cobrar a preu fet, però altres categories masculines, com els pintadors, els fabricants i el personal dels plats de blanqueig, rebien una suma fixa diària.

A més d'aprendre un ofici, una altra de les raons per les quals els infants treballaven des d'edats tan precoces en la indianeria era per contribuir a les economies de les seves llars.

Els infants de sexe masculí guanyaven aproximadament una cinquena part del que percebien els adults homes. Algunes evidències suggereixen que la importància dels salaris infantils en la indianeria no es reduïa, ni de bon tros, al simple *pocket money*: de fet, els 789 sous anuals que percebia un minyó del pintador en els anys vuitanta i noranta del segle XVIII permetien cobrir de sobres els 680 sous anuals assignats a un pis humil de la Boqueria (Iturralde, 2017, p. 13-46).

En definitiva, tant la presència massiva de les fàbriques d'indianes i els seus milers d'operaris i operàries de totes les edats com els nous sistemes d'organització i divisió sexual del treball, remuneració i disciplina van alterar notablement la composició social i el paisatge urbà de Barcelona durant la crisi de l'Antic Règim. Encara que diversos elements del vell sistema gremial van poder seguir presents a les abarrotades profàbriques d'indianes, no hi ha dubte de la importància que aquest sector emergent va tenir en la configuració futura de la revolució industrial.

Notes

1 És a dir, grans espais que encara no estaven mecanitzats.

Bibliografia

- Ariès, Philippe (1987). *El niño y la vida familiar en el Antiguo Régimen*. Madrid, Taurus.
- Cunningham, Hugh (1994). *Trabajo y explotación infantil. Situación en la Inglaterra de los siglos XVII al XX*. Madrid, Ministerio de Treball i Seguretat Social.
- Delgado, José (1982). «El impacto de las crisis coloniales en la economía catalana (1787-1807)». A: Fontana, J. (ed.). *La economía española al final del Antiguo Régimen, III, comercio y colonias*. Madrid, p. 99-167.
- Humphries, Jane (2010). *Childhood and child labour in the British Industrial Revolution*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Iturralde, Martín (2017). «El trabajo infantil en las fábricas de indianas: Barcelona, 1736-1800», *Revista de Historia Industrial*, ISSN 1132-7200, núm. 68, p. 13-46.

Iturralde, Martín (2017). «La explotación del trabajo infantil en la industria algodonera: de las indianas al moderno sistema de fábrica, Barcelona, 1790-1856», *Historia Social*, ISSN 0214-2570, núm. 87, p. 25-47.

Iturralde, Martín (2019). «Los discursos sobre el trabajo infantil en la Barcelona del siglo XVIII: consensos y discrepancias», *Obradoiro de Historia Moderna*.

ISSN-e 1133-0481, núm. 28, p. 189-217 Kirby, Peter (2013). *Child Workers and Industrial Health in Britain, 1780-1850*. Woodbridge, The Boydell Press.

Martín Corrales, Eloy (1994). «La importación de telas de algodón levantino y los inicios del estampado en Cataluña», *Revista de Historia Industrial*, any XII, núm. 3, p. 47-74.

Mora, Natalia (2011). «El primer proletariat català. Mà d'obra i relacions laborals a les fàbriques d'indianes de Barcelona». A: Sánchez, Àlex (coord.). *La indústria de les indianes a Barcelona, 1730-1850*, Barcelona *Quaderns d'Història*, núm. 17, p. 237-252.

Sánchez, Àlex (1992). «La indianería catalana: ¿mito o realidad?», *Revista de Historia Industrial*, núm. 1, p. 213-228.

Sánchez, Àlex (2011). «Barcelona i la indústria de les indianes. Una presentació». A: Sánchez, Àlex (coord.). *La indústria de les indianes a Barcelona, 1730-1850*, Barcelona *Quaderns d'Història*, núm. 17, p. 9-29.

Thomson, James (1994). *Els orígens de la industrialització a Catalunya. El cotó a Barcelona, 1728-1832*. Barcelona, Edicions 62.

Torra, Lúdia (2002). «Cambios en la oferta y la demanda textil en Barcelona», *Revista de Historia Industrial*, núm. 22, p. 13-44.

Para
saber
más

M M

Á

01_Siglo XVIII
Castellano

S

Sociedad y vida cotidiana y la Barcelona del siglo XVIII

Mònica Borrell-Cairol (UB)

Martín Iturralde Valls (UB)

Cataluña experimentó en el siglo XVIII un incremento demográfico notable: su población pasó de 508.000 habitantes en 1717 a 899.531 en 1787. Es decir, en tan solo 70 años prácticamente se dobló la población. Barcelona, por su parte, era la ciudad más poblada del Principado y en 1787 contaba con unos 100.000 habitantes.

A pesar de tratarse de una ciudad en mutación, la población barcelonesa de aquel entonces siguió inserta dentro del esquema estamental típico del Antiguo Régimen. Sin embargo, el crecimiento económico en el Principado propició la aparición de nuevas y más diversas categorías socioprofesionales: se trataba, como ya ha sido señalado por la historiografía, de «una sociedad dinámica en un régimen político estático» (Martínez Shaw, 1993, pp. 109-124).

Aunque no participaban tan activamente de este dinamismo, los sectores privilegiados más tradicionales todavía tenían una importancia muy evidente. La nobleza obtenía sus rentas principalmente de propiedades agrarias, no tanto de las urbanas, y residía en no pocas ocasiones fuera de Cataluña. (Martínez Shaw, 1993, pp. 109-124). El patriciado urbano, considerado una aristocracia de segundo orden, todavía gozaba de un buen nivel de vida, seguramente más elevado que la incipiente burguesía de los negocios.

A pesar de ello, la clase protagonista de la expansión del setecientos fue, entre otras, la burguesía mercantil, sobre todo la de Barcelona, cuyo origen era mayormente

catalán y a menudo con tradición familiar, como los Glòries y los Milans. Esta burguesía, lejos de romper con los valores del antiguo régimen, trató de ennoblecerse: era una burguesía socialmente tradicional pero que, en cambio, desplegó una intensa actividad económica. Junto con la burguesía mercantil, la burguesía industrial de las nuevas protofábricas de indianas también encabezó el proceso de expansión, y se concentró prácticamente toda en Barcelona.

Las clases populares eran muy numerosas y tenían una gran diversidad interna. Los artesanos de los gremios, depositarios de una cultura del oficio tradicional (divididos entre maestros, oficiales y aprendices), padecieron, a pesar de mantener ciertos elementos de dicha cultura, un proceso de decadencia gradual entre finales del siglo XVIII y las primeras décadas del XIX al compás de la industrialización (Romero Marín, 2005).

Por su parte, los miles de proletarios de las nuevas manufacturas de indianas, ya desligados de los medios de producción, solo contaban con sus brazos para ganarse la vida. Y no eran solo hombres, sino también mujeres, niños y niñas, los que llenaban masivamente estos nuevos espacios laborales textiles situados en los barrios de Sant Pere y en el Raval.

Por el hecho de tratarse de una *industria nueva*, fuera del tradicional control gremial, los sectores más conservadores acusaban a la indianería de provocar la corrupción moral y física de los trabajadores y las trabajadoras.

No solo por la «perniciosa convivencia» de ambos sexos dentro de las mismas fábricas, sino también porque muchos trabajadores eran niños y niñas de entre 7 y 14 años expuestos al mal ejemplo de los adultos.

Como señalaba el doctor Güell i Pellicer: «Cuántas veces se entra en las [fábricas] de indianas al asomarse a las salas de los tejedores, de los pintores y de las mujeres que devanan, se experimenta cuasi en todas un tufo tan caliente y sofocante que obliga a compadecerse de la triste suerte de aquella ilustrísima parte del estado que en el mismo taller donde trabaja para ganar su vida destruye su vida con el aire infecto que respira. Las más de aquellas piezas son en extremo pequeñas, bajas y poco aseadas. Particularmente en invierno, el número de gentes es mucho, y el calor y el trabajo aumentan su transpiración o sudor. La pelusa del algodón en unas salas y en otras las partículas de la pintura se esparcen por el ambiente; de todas estas causas resulta un aire caliente, poco elástico, denso y cargado de vapores animales, y exhalaciones nocivas que fatiga la respiración, relaja el cuerpo y le dispone a mil enfermedades crónicas y agudas que pueden muy fácilmente pasar a ser epidemias. Merece pues este punto la atención del gobierno para obligar a los dueños de las fábricas a que den más capacidad a sus talleres o pongan menos gente en ellos y que al mismo tiempo tengan su ventilador o a los menos muchas ventanas o respiradores que faciliten la circulación del aire exterior.»¹

Por debajo de los proletarios de fábrica estaban los pobres, los expósitos, los gitanos y las minorías marginadas que luchaban para sobrevivir en un contexto donde la miseria era una condición demasiado habitual en las calles de la ciudad, aunque también es cierto que todo el mundo podía verse en esa situación en algún momento de su vida.

De hecho, la ciudad contaba con una densa red de asistencia pública que incluía hospitales, asilos, casas de huérfanos y montes de piedad, que ayudaban a los pobres, por ejemplo, a los que acababan de llegar, y les proporcionaban

una formación, un trabajo, o se hacían cargo de sus hijos pequeños de manera temporal (Carbonell, 1997).

Después de años de intentos frustrados de exterminación de la comunidad gitana por parte del marqués de la Ensenada, el conde de Floridablanca impulsaría desde 1777 la nueva política oficial de asimilación de este pueblo. Como es bien evidente en la *Pragmática Sanción* de 1783, aprobada bajo el reinado de Carlos III, los objetivos eran asimilar a los gitanos, prohibir su transhumancia, hacer desaparecer su cultura y convertirlos en vasallos útiles «como el resto». Es decir, integrados en el gran proyecto «poblacionista que iba a vigorizar el Estado».

De hecho, el término *gitano* no podía aparecer en ningún documento oficial: los gitanos, como grupo étnico diferenciado, simplemente tenían que dejar de existir. Sin embargo, a pesar de todos los intentos por destinarlos a trabajos como la agricultura para forzar su sedentarismo, el comercio de ganado, la veterinaria, el esquilado y la venta de ropa seguirían constituyendo su modo de vida. Las políticas oficiales de asimilación no consiguieron modificar la manera de ser y de pensar de este pueblo. A pesar de ello, las duras condiciones de vida y los prejuicios que tuvieron que afrontar quedan reflejados en los escritos de 1785 de Ricardo de Zamora sobre los gitanos en Barcelona:

«Que en San Andrés de Palomar halló que habitaban en una cuadra 26 personas y 18 caballerías, sin más utensilios domésticos que podadera, cántaro, olla, un plato, hoz, caldero, cucharas de palo, tijeras para esquilar, un semicírculo para decir la buena ventura, pedazos de cuerda embreada, una mano de gavilán de alambre que no puede tener otro uso que el de robar bolsillos, arcos de encender fuego, crecido número de llaves, dados, alforjas de mujer, cuchillos y navajas.»

Son diversos los elementos que muestran la existencia de una economía moral precapitalista, dirigida a satisfacer las necesidades públicas en tiempos de crisis.

Como pasaba en otros lugares de Europa en el siglo XVIII, también en Barcelona y, por extensión, en el conjunto de Cataluña, las protestas populares se debían, en buena medida, al hecho de que las autoridades no activaban los mecanismos tradicionales para afrontar los problemas alimentarios de la comunidad. Es decir, aquello que en el Principado era conocido como «el buen gobierno».

Las protestas de los vecinos y las vecinas eran frecuentes, e implicaban prácticamente a todo el mundo, no solo a los sectores marginales, sino a una mayoría de hombres y mujeres que defendían sus derechos tradicionales de acceso a los alimentos, como los cereales. También actuaron contra las subidas del precio del pan, el alimento más básico (Renom, 2007).

Las formas más comunes de protesta a finales del Antiguo Régimen en Cataluña eran el *clamor*, el *alboroto* y el *motín*, a menudo provocados por carestías o aumentos en los precios, con tácticas que iban desde asaltar los carros que desviaban trigo, a requisar a los acaparadores que especulaban al alza, entre otros. A pesar de todo, la protesta alimentaria más conocida en Cataluña fue la que empezó en Barcelona el 28 de febrero de 1789, que en realidad llegó a ser un motín de subsistencias, acompañado de clamores y alborotos, conocido como «los alborotos del pan».

La economía moral afectaba a diversos ámbitos de la sociedad. En los gremios, su fuerte componente moral aspiraba, antes que al enriquecimiento de sus miembros, a la cohesión y la estabilidad del grupo (Romero, 2005). Esta dimensión moral también afectaba a la pobreza en general, que lejos de golpear solo a los sectores «marginales», podía afectar a cualquiera a lo largo de su vida, motivo por el cual dicha pobreza era concebida como una responsabilidad de la comunidad (Carbonell, 1994). De hecho, las estrategias de supervivencia de los sectores populares en la Barcelona del siglo XVIII eran diversas: desde el microcrédito solicitado por las familias trabajadoras (empeño de ropa o joyas a cambio de dinero en instituciones como el

Monte de Piedad de Nuestra Señora de la Esperanza), a la coresidencia con otros grupos de personas (Carbonell, 2002).

El día a día de los barceloneses y las barcelonesas, su vida cotidiana, estaba determinado en buena medida no solo por su situación socioeconómica, sino también por razones de género. Respecto a las mujeres, los roles culturales de género y edades establecían que en el siglo XVIII estas tenían la obligación de encargarse del gobierno de la familia, que consistía en servir al marido, criar a los hijos y administrar las finanzas de la casa.

A pesar de la prevalencia de este imaginario, sabemos que el papel de las mujeres catalanas del XVIII iba mucho más allá de este discurso. En los gremios, las mujeres realizaban multitud de actividades sin reconocimiento oficial ya que no podían optar a la maestría ni a los cargos (la conocida como «maestría silenciosa»). Y, normalmente, lo hacían «sin hacer demasiado ruido», dentro del grupo familiar, donde la casa, el taller y el trabajo formaban una unidad (Romero, 1997, pp. 275-294).

El trabajo de las mujeres en los gremios se planteaba como un complemento de los sueldos bajos del marido y para solucionar algunos problemas graves, como la ociosidad y la pobreza. Incluso, en situaciones bélicas, las trabajadoras, desde la retaguardia, se hacían cargo de los obradores y las tiendas mientras los hombres hacían las guardias o iban a defender alguna población amenazada militarmente (Pallàs Villaronga, 2015, pp. 157-189).

Tanto en Valencia como en Barcelona, los sederos gozaban de una legislación interna que permitía que las mujeres y las hijas de los maestros realizaran trabajos gremiales, como un complemento del oficio y para solucionar la falta de mano de obra y de aprendices en momentos de crisis económica o bélica (Pallàs Villaronga, 2015, pp. 157-189).

Aunque las mujeres y las hijas de los maestros artesanos y comerciantes tenían un papel importante en el oficio bajo la supervisión del

marido o padre, las ordenanzas gremiales generalmente permitían a una viuda trabajar como maestra si no se volvía a casar, hasta que un hijo aprobara el examen de maestría o un yerno pudiera encargarse de la tienda y el taller (Vicente, 2008, pp. 47-59).

En el comercio, las mujeres ejercían esta actividad como parte de sus responsabilidades como viudas a cargo de la propiedad familiar. En el mundo de los negocios, una área dominada por los hombres, no gozaban de una identidad profesional propia, aunque podemos destacar la presencia de mujeres como Paula Llorens, Rita Gerle i Rosa Fragonal. A pesar de ello, las autoridades reales y civiles no veían con buenos ojos la participación de las mujeres en negocios sin supervisión masculina (Vicente, 2008, pp. 47-59).

En la industria de las indianas, algunas mujeres llegaron a ejercer como «fabricantes», aunque sin gozar del mismo reconocimiento oficial que los hombres. Tal fue el caso de Rita Gerle, que después de aprobar el examen, obtuvo el título requerido para poder tener su fábrica. A pesar de ello, la Junta de Comercio no reconocía a Rita como fabricante o «fabricanta», sino que al pasar el examen le otorgó el título de maestra «aprobada» (Vicente, 2008, pp. 47-59). Otras mujeres, en cambio, tuvieron un papel activo en las fábricas de indianas, donde ellas mismas se presentaban simplemente como viudas de comerciantes o copropietarias de fábricas. Como mínimo, 25 propietarias de fábricas eran mujeres y, aproximadamente, la mitad de estas fábricas se encontraban entre las más grandes de la ciudad. Esto quiere decir que las fábricas de mujeres representaban aproximadamente un 20 por ciento de las 120 o 130 fábricas de indianas de Cataluña, entre 1780 y principios del siglo XIX (Vicente, 2008, pp. 47-59).

No solo las mujeres tenían una gran presencia en el mundo laboral. En general, la infancia en la Europa del siglo XVIII era considerada como un tiempo de iniciación en los hábitos laborales. También en Barcelona, el trabajo, y no la escuela, fue la principal vía de

socialización y de adquisición de unos roles de género diferenciados desde edades muy prematuras. Niños y niñas aprendían a través del trabajo qué significaba ser hombre o mujer, motivo por el cual sus aprendizajes desde muy pequeños diferían notablemente. Si bien en el caso de los niños la formación técnica no era incompatible con una cultura mínima, en el caso de las niñas su formación se reducía a coser, hacer calceta y otros trabajos textiles similares. En muchas ocasiones esta formación era imprescindible para encontrar trabajo como criadas, actividad que, debido a su situación de miseria, algunas niñas se veían obligadas a empezar a partir de los seis o siete años (Iturralde, 2020).

En la Cataluña del siglo XVIII, el estatus económico determinaba en buena medida la dieta de las personas. En líneas generales, la carne era un símbolo de diferenciación social, ya que los pobres nunca o casi nunca tenían acceso a ella. La carne más habitual era la de carnero (los pobres se limitaban al consumo puntual de carne de vaca u oveja), mientras que el tocino era utilizado para cocinar los días que no eran de abstinencia (Pérez Samper, 2008, pp. 649-672).

En las ciudades como Barcelona, el pan que consumían las clases acomodadas era de trigo, blanco, sin salvado, mientras que el de las clases populares eran negro, con salvado. En cambio, en el mundo rural el pan era una mezcla que se hacía en función de la disponibilidad de trigo.

Junto con la introducción de nuevos alimentos, como el tomate y el maíz, empezaba a generalizarse entre los más pobres el consumo de la patata, hasta entonces reservada a los animales. Otras comidas tradicionales, como el cocido, todavía perduraban, con carne o sin ella en función de las posibilidades económicas.

Los cereales tenían una gran importancia, especialmente el pan, el arroz y los fideos. Verduras y legumbres (sobre todo las judías), pan y vino constituían la base de la rutinaria dieta de los sectores populares, mientras que las clases acomodadas consumían solo

algunas legumbres tiernas o verduras selectas como los guisantes.

En general, el consumo de pescado fresco, salvo en algunos pueblos costeros como Vilanova i la Geltrú, era muy limitado, y predominaba el pescado en conserva o en escabeche.

En comparación con las ciudades, la dieta en el mundo rural era más limitada y pobre: la gente de los pueblos basaba su alimentación en pescado en conserva, legumbres, verduras, sardina saladas y pescado seco; el pan, en no pocas ocasiones, estaba mezclado con habas, entre otras cosas.

A raíz de los profundos cambios sociales, económicos y políticos que experimentó Barcelona en el siglo XVIII, empezaron a proliferar entre las clases acomodadas nuevas formas de sociabilidad como las tertulias y los cafés. Bajo la excusa más o menos encubierta de la poesía, estos nuevos espacios de sociabilidad, a menudo regentados por anfitrionas mujeres, escondían el deseo de interrelación de hombres y mujeres. La revolución sentimental del siglo XVIII estimulaba nuevas formas de relaciones personales mucho más expresivas en comparación con la tradicional modestia de las mujeres y la circunspección de los hombres, generalmente entre los jóvenes. Los ilustrados y moralistas, normalmente los más mayores, criticaban la superficialidad de estos encuentros, el lujo en la vestimenta y en general la laxitud de las nuevas costumbres (Pérez Samper, 2001).

Todo el mundo, en la medida de sus posibilidades trataba de emular el estilo de vida de la nobleza. El chocolate, siempre servido muy caliente y considerado el producto estrella, contrastaba con los refrescos y los helados; las pastas y los dulces en general formaban parte del agasajo con el que eran recibidos los invitados: cualquier noble que deseara promoción social tenía que ser invitado e invitar por su parte a este tipo de reuniones.

El café, refinado y estimulante, empezó a ponerse de moda en la segunda mitad del siglo XVIII entre las clases acomodadas, tanto

para la sobremesa de los grandes banquetes como en las bodas de la nobleza.

Posteriormente, su popularidad aumentaría y se crearían locales públicos para tomarlo, dirigidos a las clases acomodadas y medias, como centros de reuniones y esparcimiento. En 1802 había trece cafés en Barcelona, casi todos situados cerca de la Rambla (Pérez Samper, 2001). Las clases populares, como los menestrales, solían reunirse en las tabernas y los mesones, sus espacios preferentes de ocio y diversión fuera del trabajo, donde jugaban a las cartas, bebían vino y fumaban, distracciones que les permitía olvidar sus responsabilidades laborales (Pérez Samper, 2001).

En definitiva, con la crisis del Antiguo Régimen se introdujeron cambios notables en Barcelona, que alteraron, no solo los ritmos, los horarios laborales y la organización del trabajo, sino también las formas de sociabilidad y de ocio, de indumentaria e, incluso, las pautas alimentarias de la gente, lo que afectó al conjunto de su vida cotidiana. Sin embargo, otros elementos tradicionales se mantendrían, lo que provocaría grandes tensiones con los cambios, ahora sí, plenamente revolucionarios, de la siguiente centuria.

Notas

1 Dr. Güell i Pellicer, AHCB, Junta de Comerç, 1L.IX-5, F, 11 de juny de 1781.

Bibliografía

Carbonell, Montserrat (1994). «Género, pobreza y estrategias de supervivencia. Barcelona, siglo XVIII», *Boletín de la Asociación de Demografía Histórica*, XII, 2/3, pp. 301-316.

Carbonell, Montserrat (1997). *Sobreviure a Barcelona. Dones, pobresa i assistència*. Barcelona, Eumo.

Carbonell, Montserrat (2002). «Microcrédito, familias y hogares. Barcelona a finales del siglo XVIII», *Revista de Demografía Histórica*, XX, II, pp. 23-52.

Gómez, José Luis (2019). «Lo que pensaban sobre los gitanos los gobernantes del siglo ilustrado», *Vegueta: Anuario de la Facultad de Geografía e Historia*.

Iturralde, Martín (2020). «Trabajo infantil y género en el servicio doméstico barcelonés, 1792-1850», *Arenal. Revista de Historia de las Mujeres*, vol. 27, n.º 2, pp. 463-494.

Martínez Shaw, Carlos (1993). «La sociedad urbana en la Cataluña del siglo XVIII», *Manuscrits*, n.º 11, pp. 109-124.

Molas, Pere (2002). «Reflexions sobre la societat barcelonesa del segle XVIII», *Barcelona Quaderns d'Història*, n.º 7.

Pérez Samper, María (2001). «Espacios y prácticas de sociabilidad en el siglo XVIII: tertulias, refrescos y cafés de Barcelona», *Cuadernos de Historia Moderna*, n.º 26, pp. 11-55.

Pérez Samper, María (2008). «La alimentación como signo de diversidad social: la encuesta de Zamora», *Pedralbes*, n.º 28, pp. 649-672.

Pallàs i Villaronga, Joaquim (2015). «El treball de les dones, entre la legalitat i la conveniència (segles XVII i XVIII)», *Pedralbes*, n.º 35, pp. 157-189.

Renom, Mercè (2007). «Les formes i el lèxic de la protesta a la fi de l'Antic Règim», *Recerques*, n.º 55, pp. 5-33.

Romero, Juanjo (1997). «La Maestría Silenciosa: maestras artesanas en la Barcelona de la primera mitad del siglo XIX», *Arenal. Revista de Historia de las Mujeres*, vol. 4, n.º 2, pp. 275-294.

Romero, Juanjo (2005). *La construcción de la cultura del oficio durante la industrialización, Barcelona, 1814-1860*. Barcelona, Icària Editorial.

Vicente, Marta (2008). «Comerciar en femení. La identitat de les empresàries a la Barcelona del segle XVIII», *Recerques*, n.º 56, pp. 47-59.

La economía rural en la Cataluña del siglo XVIII: dinamismo y diversidad territorial

Mònica Borrell-Cairol (UB)

Durante el siglo XVIII, en el ámbito rural se combinaron la especialización agrícola y ganadera con la producción protoindustrial. Así, la economía rural caracterizada por la pluriactividad, en la que participaban todos los miembros de la familia, presentaba una diversidad de tipologías de producción que contribuyó al crecimiento económico que afectaría a Cataluña durante el proceso de industrialización del siglo siguiente.

Los estudios han dibujado unas economías agrarias con una gran variedad de cultivos. Las labores agrícolas, en diferentes contextos, estaban mediatizadas por su carácter estacional, aspecto que permitió que los diferentes miembros de la familia compaginaran la actividad agraria o ganadera con otras tareas de producción de manufacturas y servicios.

En el siglo XVIII, en Cataluña, la superficie cultivada aumentó con la rotura de nuevas tierras, de bosque o de montaña, y se incrementó el área regada así como la especialización y diversificación agrícola. Esta especialización se concretó, por ejemplo, en la producción de trigo en el llano de Lleida, L'Urgell, Osona y las comarcas gerundenses, y la producción de centeno en el Pirineo o la Cerdanya, lo que muestra la centralidad de la producción de cereales en la producción agraria catalana. Diversos municipios de las tierras altas complementaban la actividad cerealícola con la hilatura a domicilio, actividad a menudo ejercida por las mujeres. En el mundo agrario, también era importante el cultivo de la viña, cultivo que requería menos abonos, generaba una cosecha anual

y su producto (vino y aguardiente) era muy demandado en el mercado europeo. La viña se concentró en L'Empordà, el Penedès, el Bages, el Vallès, el sur de Tarragona y alguna zona de Lleida. El Segrià, Les Garrigues o L'Empordà eran grandes productores de aceite. Osona, la Garrotxa o las comarcas gerundenses producían maíz, y en la Vall d'Aran, el Ripollès, el Berguedà y L'Alt Urgell se cultivaba la patata. Las plantaciones de avellanas (Alt y Baix Camp, la Conca del Barberà, el Priorat), de almendras (el Priorat, el Segrià, L'Urgell) y algarrobas también tuvieron una importante presencia en el Camp de Tarragona. Los árboles frutales se convirtieron en la especialidad de la zona del Maresme: los naranjos en Alella; las fresas en Vilassar de Dalt o los guisantes en toda la comarca (Ferrer Alòs; Segura Mas, 1988, pp. 532-534). En el ámbito agrario las mujeres llevaban a cabo tareas diversas: erradicar las malas hierbas, recoger piñas y aceitunas, otras tareas propias del campo y encargarse del ganado y de los cultivos en épocas de ausencia masculina (Ferrer Alòs, 2020, p. 25).

Junto con la agricultura, la sociedad rural del XVIII se dedicaba a la ganadería también diversificada. La ganadería, criada, por ejemplo, en las masías era fuente de alimentación. Las aves de corral, los cerdos, los bueyes y vacas, los animales de lana y el ganado equino, y los conejos eran engordados por las familias y formaban parte de la dieta familiar (huevos, leche, carne, etc.). En algunos casos, sobre todo en zonas con excedentes, podían ser vendidos en mercados o ferias. En las zonas de montaña (el Pallars, la Vall d'Aran, L'Urgell) la cría de

ganado, que se engordaba y se vendía en las ferias de Cataluña y Aragón, así como la cría de ganado de tiro fueron una actividad económica y un negocio comercial importante y, tanto la transhumancia completa (ganados siempre en movimiento) como la parcial (ganados que se movían esencialmente entre finales de junio y finales de septiembre) también formaban parte de esta actividad ganadera de las zonas rurales (Ferrer Alòs, 2012, pp. 198-199).

Paralelamente a las actividades agrícolas y ganaderas, las comunidades rurales catalanas del XVIII se dedicaban a producciones rurales no agrarias para el autoconsumo y para el mercado. En estas actividades nuevamente participaban los miembros de la unidad familiar (mujeres, hombres, niños y niñas), cuyo trabajo generaba ingresos complementarios a las economías familiares, ya que el producto elaborado, que en algunos casos era transformado en las manufacturas urbanas, podía destinarse al autoconsumo, al mercado local, o a la exportación. En este sentido, en el mundo rural existió un conjunto variado y rico de producciones especializadas, que dinamizaron el mercado catalán del siglo XVIII y que contribuyeron al crecimiento económico, lo que mostró la vitalidad de la Cataluña rural.

Así pues, en las zonas rurales catalanas, dependiendo de los recursos naturales de la zona, del acceso y la estructura de la propiedad de la tierra o de la tradición productiva anterior, existían una gran variedad de actividades productivas especializadas, de carácter local que generaban un gran número de producciones de manufacturas y servicios no agrarios que hacían de la Cataluña rural y de su población, en palabras del escritor ilustrado español José Cadalso y Vázquez de Andrade, un territorio dinámico económicamente:

«Los catalanes son los pueblos más industrioses de España. Manufacturas, pesca, navegación, comercio y asientos son cosas apenas conocidas en otras provincias de la península, respecto de los catalanes. [...]

Los campos se cultivan, su población se aumenta, los caudales crecen».¹

Las producciones rurales no agrícolas, como hemos explicado, transformaban materias primas propias del territorio y eran combinadas con las actividades agrícolas. Por ello, a menudo tenían carácter estacional y dependían del calendario agrícola, de forma que se convertían en unos ingresos complementarios para las familias difíciles de cuantificar. En algunos casos, estos productos eran transformados con posterioridad por los artesanos y podían generar un intercambio y una negociación entre diferentes actores. Como veremos a continuación, estas actividades hicieron que se especializaran territorios y comunidades enteras que consumían, intercambiaban y exportaban su producción a otros lugares. Así, establecían redes comerciales que podían llegar a generar ingresos familiares suficientemente elevados que permitían acumular el capital necesario para posteriormente poder reinvertirlo, por ejemplo, en las indianas o en el mercado colonial (Ferrer Alòs, 2017, pp. 185-186).

Así, como veremos a continuación con mayor detalle, el mundo rural catalán del siglo XVIII junto con la producción agraria y ganadera se especializó también en producciones específicas y generó productos que convirtieron la Catalunya rural en un espacio dinámico y diverso.

En los Pirineos, el Pallars Sobirà o en torno a la localidad de Ripoll se articuló un centro destacado en la producción de hierro en las forjas. Ello hizo que surgieran artesanos especializados en determinados oficios; por ejemplo, las ciudades de Ripoll o Manresa destacan por la producción de armas de fuego portátiles y la manufactura de llaves. En este último caso, los claveteros, agrupados en el gremio del mismo nombre, contaban con un centenar de establecimientos que manufacturaban llaves y las comercializaban en otros territorios catalanes. La producción de armas de fuego portátiles (pedreñales, escopetas, arcabuces, fusiles, pistolas, tercerolas y trabucos) se

destinaba al ejército y a la exportación colonial (Graells, 1994, p. 34). La calidad de los productos evidencia que los artesanos tenían un conocimiento técnico del trabajo de los metales, de la madera y de los mecanismos de precisión que conforman las armas de fuego. Mediante los muleros y los arrieros los productos de hierro llegaban a otras villas catalanas o al puerto de Barcelona, e incluso se repartían por otros territorios españoles o coloniales. Los arrieros de mineral acostumbraban a ser personas de la misma zona, mientras que entre los arrieros de carbón, la mano de obra francesa era más elevada (Fuses, 2010, p. 8). La riqueza en mineral y las minas de la zona del Peu del Canigó permitían proveer tanto las forjas catalanas de su región como las de otras zonas de Cataluña (Fuses, 2010, p. 11). Esta actividad generaba diversas tipologías del trabajo: extracción, transporte a la forja, tala de árboles, producción y comercialización de hierro. La madera también fue un producto propio de los Pirineos que concentraban una red de aserraderos, y los almadieros transportaban la madera a través de los ríos navegables para hacerla llegar a los centros de distribución, que la que repartían entre las zonas urbanas (Ferrer Alòs, 2017, p. 187).

La producción de hielo empezó a popularizarse en Cataluña durante el siglo XVII y tuvo un periodo de esplendor en el siglo XVIII cuando pasó a ser considerado producto de primera necesidad, ya que se utilizaba como medicina y para la conservación de determinados alimentos, como los productos frescos. De esta manera, en las zonas del Moianès y el Montseny se articuló una importante industria de hielo que ocupaba a diferentes personas con tareas diferenciadas. Los picapedreros y los constructores hacían los pozos y las estructuras para almacenar los bloques de hielo. Este hielo, que se había formado en invierno en balsas, lagos y rieras cuando las temperaturas eran bajas, se rompía en bloques que se almacenaban en los pozos, que era preciso conservar en buenas condiciones higiénicas. Los arrieros transportaban el hielo para comercializarlo en las localidades urbanas más cercanas

(en pescaderías, farmacias, hospitales, etc.). Por ejemplo, el pozo de hielo de Dosrius abastecía la comarca del Maresme (Dominich i Lorenzo, 2018, p. 117) y el pozo de Talaia d'Aiguaviva en la zona de Girona (Solé i Perich, 2001, p. 500).

En las comarcas gerundenses, zona de abundantes alcornoques, durante el siglo XVIII se desarrolló una notable producción corchera. En torno a la zona de l'Albera (Agullana, Darnius, Maçanet de Cabrenys) y en la zona de Les Gavarres (Sant Feliu de Guíxols, Palamós, Llagostera), especialmente a partir de mediados del siglo XVIII se incrementó la producción de corcho. En el régimen de pluriactividad agraria, los miembros de las familias campesinas combinaban el trabajo en los obradores taponeros con la agricultura o la pesca y la salazón. Las mujeres y los/as jóvenes también participaban en las manufacturas de confección de redes de lino con blondas negras y ayudaban a seleccionar y realizar la salazón de la anchoa. Durante el verano, los campesinos ejercían de peladores de alcornoques y arrieros en la obtención del corcho (en el macizo de l'Albera están documentadas mujeres que ejercían de arrieras), que se tenía que hervir, apomazar, encuadrar para hacer tapones (Ros i Alvarado, 2006, pp. 117-119). El corcho se utilizaba para confeccionar vestimenta (especialmente plantillas de zapatos, chapines para protegerse los pies), para usos domésticos, para la pesca en el mar —boyas, encorchaduras, y calabrotes para amarrar naves—; además desde mediados del siglo XVIII se inició una importante manufactura, que consistía en la elaboración manual de corchos. Por ejemplo, en 1784 había una cincuentena de obradores en Sant Feliu de Guíxols que ocupaban a doscientas personas, que se dedicaban a la fabricación manual de corchos (Jiménez, 1997, p. 122). Esta población se convirtió, a finales de siglo, en uno de los centros comerciales más importantes de Cataluña en la extracción de corcho y la producción de tapones.

Las zonas marítimas catalanas tuvieron un gran dinamismo en el siglo XVIII. La actividad

pesquera experimentó un crecimiento notable, ya que el aumento demográfico catalán del siglo XVIII implicó un incremento del consumo de pescado, tanto salado como fresco que debía conservarse gracias a los bloques de hielo almacenados en los pozos, como se ha explicado anteriormente, con lo que resulta muy evidente la interrelación de las especializaciones de diferentes zonas. La actividad pesquera se combinó con otras actividades; por ejemplo, en L'Empordà destacó una importante *industria de extracción de coral* que se concentraba en Cadaqués, L'Estartit, Begur y L'Escala. En esta última localidad esta actividad se combinaba con la pesca de la anchoa, en la que las mujeres llevaban a cabo las labores de limpieza y salazón del producto. En 1790, el viajero e ilustrado español Francisco de Zamora describía L'Escala de la manera siguiente:

«Las mujeres cuidan de la anchoa. Hay alfolí de sal, que la traen de los napolitanos de Tortosa. Hay aduana [...] hay 18 embarcaciones y 60 laúdes, pescan mucha anchoa y poco coral; sus vecinos trabajan en todos los ramos, ganan buenos jornales y no hay pobres.»²

Junto con la pesca de las localidades gerundenses, a lo largo de los siglos XVII y XVIII, la pesca de sardina y anchoa, especialmente, también fue adquiriendo un papel fundamental en diferentes poblaciones del Maresme —el Masnou, Mataró, Calella, Vilassar, Premià, Sant Pol— y las innovaciones técnicas en la captura del producto facilitaron la consolidación de una red de intercambios con otros territorios peninsulares (Martín Corrales, 2014, pp. 85-86).

Durante el siglo XVIII, en torno a zonas con recursos hídricos y de cuencas fluviales —Anoia, Francolí-Brugent, Riudebitlles, Fluvià-Terri— se desarrolló una importante industria papelera y se construyeron la mayor parte de los molinos papeleros que convirtieron núcleos catalanes como Capellades, la Poble de Claramunt o Sant Pere de Riudebitlles en los centros papeleros más importantes de la península. En el último cuarto del siglo XVIII estas zonas concentraban entre el 70 y el 75% de los molinos catalanes (Gutiérrez i

Poch, 2008, p. 74). En el momento de mayor expansión de esta industria, dos núcleos principales se repartían la producción papelera: a) la zona de L'Anoia, con Capellades a la cabeza, y b) la zona del Francolí-Brugent, incluido el municipio de la Riba. Las familias eran la base del sistema productivo y trabajaban en la elaboración del papel a través de los molinos papeleros, en combinación con el cultivo de la tierra, la cría de aves de corral o la producción vinícola. Como sucedía en otras manufacturas preindustriales, las labores no especializadas las llevaban a cabo las mujeres y los niños y las niñas de los operarios especializados, y los conocimientos y los aprendizajes se iban transmitiendo de generación en generación. El historiador Pierre Vilar ya planteó el origen campesino de las estirpes papeleras, como los Romaní o los Guarro, que mediante acuerdos matrimoniales y ocupando cargos municipales, controlaban tanto la manufactura papelera con molinos de propiedad como las concesiones públicas (Gutiérrez i Poch, 2008, p. 76). Las materias primas —lino, cáñamo y posteriormente algodón— que eran fundamentales porque determinaban la calidad del papel resultante, provenían de diferentes lugares. La historiografía ha documentado la llegada de trapos de Mallorca, Madrid, Valencia, Alicante, Cerdeña y Génova. En el último tercio del siglo, la industria papelera experimentó un período de expansión, aunque ya se vislumbraba una época de recesión debido a la crisis del comercio americano, la dificultad para obtener suministros y la competencia de los molinos papeleros alcoyanos, en Alicante.

En la zona de Manresa, y también en Vilafranca, Vic y sobre todo la zona de L'Anoia e Igualada se producía y se transformaba la piel, adquirida previamente en las carnicerías locales, en cuero. Así, con el curtido de la piel gruesa —ganado bovino— se podían hacer suelas de zapatos, correas o guarniciones para las caballerías. Por su parte, las ciudades de Manresa, Reus y Mataró se especializaron en la industria de la seda y sus complementos —pasamanería,

cordones y cintas—. Otra zona importante en el tratamiento de la piel durante el siglo XVIII fue la de Olot y sus alrededores, en la orilla del río Fluvià, ya que tanto el aprovisionamiento como la evacuación del agua era imprescindible para este tipo de producción. En esta ciudad, entre 1717 y 1720, existían una veintena de curtidurías, aunque su influencia fue disminuyendo en el siglo siguiente a favor de otras localidades, como Igualada, que se convertirían en centros de referencia en esta actividad (Puig i Reixach, 1995, p. 3). Las pieles procedían de los Pirineos, de la propia comarca de la Garrotxa y también de otras zonas geográficas más alejadas, y cuando ya se habían curtido eran transformadas por zapateros, correeros y albarderos, que hacían con ellas botines, zapatos, correas y otros productos manufacturados (Puig i Reixach, 1995, pp. 25-26).

Las riberas del Ebro, el Segre y el Llobregat, así como el Camp de Tarragona fueron centros importantes de producción de *seda* durante el siglo XVIII, encabezados por las localidades de Barcelona, Manresa, Reus y Tortosa. En las poblaciones sederas se producían pañuelos, medias, cintas o cordones de seda y encajes. Precisamente, esta última actividad, concentrada en la zona del Maresme y del Baix Llobregat, y con una cantidad muy elevada de mano de obra femenina, a veces incluso como negociantes, tuvo un aumento importante de su comercialización a lo largo del siglo XVIII, que fue acompañada por un incremento del consumo de la seda. Por ejemplo, de las 105.000 libras de fibra consumidas durante la década de 1730 se pasó a la importación de 400.000 libras en 1758 (Solà, 2017, p. 318). Se utilizaron diferentes estrategias de compra de la materia prima y de venta del producto manufacturado. En el *Almanac mercantil* y el *Diario de los viajes hechos en Cataluña* de Francisco de Zamora se afirma que la materia prima procedía de Valencia y Aragón y se vendía en el mercado colonial. También se ha documentado la importación de Francia o Italia y su venta en zonas de Castilla y León o Galicia (Solà, 2017, p. 319).

La producción de los *tejidos de lana* en talleres especializados, que probablemente ocupaban a mano de obra femenina en la fase de hilado de la lana,³ fue una actividad muy presente especialmente en la Cataluña Vieja, donde diferentes poblaciones se especializaron en un producto determinado. En 1760, por ejemplo, 105 localidades con unos 2.000 telares producían tejidos de lana. Dos tercios hacían ropa estrecha y bayetas con lana de estambre, mientras que el tercio restante producía trapos y bayetas finas con lana cardada. Los primeros se concentraban en la zona de la Cataluña Central y una parte del Vallès, y los segundos se encontraban en la zona de Igualada, el Vallès Occidental y el valle de Camprodon (Ferrer Alòs, 2012, p. 205).

Desde finales del siglo XVII y durante el XVIII, en las comarcas tarroconenses el cultivo de la viña fue adquiriendo importancia, entre otras, en las poblaciones de Reus, Cambrils, Riudecanyes, Riudoms y l'Alforja, convertidas en destacadas zonas vitícolas. El contrato de cepa muerta que consistía en ceder una parcela de tierra al campesino a cambio de un censo que a menudo representaba una parte de la cosecha de uva, fue el instrumento jurídico que facilitó la especialización vitícola, primero en la zona del Baix Camp y después, durante el siglo XVIII, en el resto del Camp de Tarragona. Ambos territorios se convirtieron en importantes productores de aguardiente y el cultivo de la viña fue la base de la producción agraria de la zona (Segarra, 1988, pp. 112-113). Al mismo tiempo, la construcción de botas, un elemento necesario para transportar el aguardiente se convirtió en otra actividad complementaria a la producción de aguardiente. Así pues, la viticultura tuvo un papel central en la modernización agraria. Además, si bien los cereales propios de la producción agraria tradicional iban dirigidos, al menos parcialmente, al consumo familiar, el vino y el aguardiente eran un cultivo comercial y era preciso vender su producción en el mercado. Tanto el puerto de Salou, que daba salida a la producción vitivinícola coordinada desde Reus, como los puertos de Vilanova y Tarragona gestionaban la comercialización del vino y el aguardiente,

que tenían como destino los mercados de la Europa septentrional y, en un grado menor, el mercado colonial (Segarra, 1994; Valls, 2004). La producción y la comercialización de aguardiente colocó el Camp de Tarragona en una buena posición en la economía catalana y permitió que algunos comerciantes acumularan capital e importaran materias primas como el algodón y el lino, necesarios para la aparición de una nueva industria textil; además, pudieron invertir sus ingresos en diferentes negocios, como las nuevas protofábricas de indianas y pintados¹ (Ferrer Alòs, 2017, p. 190). La exportación de productos vitícolas y especialmente del aguardiente, que incluyó de forma complementaria los frutos secos —almendras, avellanas, algarrobas—, fue uno de los factores que infundió más dinamismo al comercio catalán y las casas comerciales durante todo aquel período (Valls, 2004).

Durante el siglo XVIII la Cataluña rural fue activa económicamente. Junto con la especialización en la agricultura y la ganadería, determinada por la estacionalidad agraria, la orografía, la estructura de la propiedad de la tierra o las características naturales del territorio, proliferaron producciones de bienes y servicios no agrícolas. Estas últimas también aprovechaban los recursos naturales —fraguas, pozos de hielo, madera, carbón, etc.— y los conocimientos de la población de la zona, de forma que las localidades se especializaron en determinadas producciones artesanales que daban respuesta a la demanda rural y urbana, y al mismo tiempo comportaban ingresos familiares complementarios a la actividad agrícola y ganadera (Ferrer Alòs, 2012; 2017).

Los diferentes miembros de la familia —niños y niñas, hombres y mujeres— participaban tanto en las actividades agrícolas y ganaderas como en la variada dinámica protoindustrial. Ello les permitía obtener ingresos para la economía doméstica y, al mismo tiempo, les aportaba una experiencia que los preparaba para el proceso industrial que tendría lugar durante el siglo siguiente (Camps, 1995). Estas variadas labores rurales, junto con otras actividades urbanas como las nacientes

fábricas de indianas barcelonesas, contribuyeron al crecimiento económico catalán del siglo XIX. Cuando este rico abanico de producciones se fue modificando, fruto de los cambios en la tecnología o en el uso de las materias primas, tanto los mercados como la mano de obra reformularon antiguas tradiciones o configuraron nuevas estrategias para acomodarse al nuevo modelo económico del siglo XIX.

Notas

1 Carta XXVI, a José Cadalso y Vázquez de Andrade (1789). *Cartas marruecas del coronel D. Joseph Cadahalso*. Imprenta de Sancha, Madrid, p. 72. Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes (ed.). *Cartas marruecas*. Facsímil de l'edició del 1793. [Data de consulta: 16 de febrer de 2021]. <<http://www.cervantesvirtual.com/obra-visor/cartas-marruecas--1/html/>>.

2 Zamora, Francisco de (1789). «Diario de los viajes hechos en Cataluña». Citado en: Boix, Lurdes; Font, Mariona, *La salaó de peix a l'Escala. Des del segle I dC fins a l'actualitat*, pp. 20-21.

3 Las fuentes no nos permiten cuantificar el volumen de mujeres que participaban en esta producción. Algunos autores apuntan que prácticamente todas las mujeres de los pueblos participaban en ellas (Ferrer, 2012, p. 199)

4 Sobre las indianas, véase el artículo de Iturralde en esta misma publicación.

Bibliografía

Boix, Lurdes; Font, Mariona (2017). *La salaó de peix a l'Escala. Des del segle I dC fins a l'actualitat*. Ajuntament d'Arenys de Mar, Ed. Arenys de Mar, pp. 19-27.

Camps Cura, Enriqueta (1995). *La formación del mercado de trabajo industrial en la Cataluña del siglo XIX*. Madrid, Ministerio de Trabajo y Seguridad Social.

Dominich i Lorenzo, Meritxell (2018). «La indústria del gel al Maresme. Els pous de glaç al municipi de Dosrius», *Trobada d'Entitats de Recerca Local i Comarcal del Maresme*, n.º 12, pp. 114-126.

Ferrer Alòs, Llorenç (2012). «El creixement divers de la Catalunya del segle XVIII. Protoindustrialització?», *Catalan Historical Review*, n.º 5, pp. 195-209.

- Ferrer Alòs, Llorenç (2017). «Més enllà dels gremis i de les fàbriques d'indianes. La diversitat de formes de produir a la Catalunya del segle XVIII i primera meitat del s. XIX», *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, n.º 83, pp. 183-211.
- Ferrer Alòs, Llorenç (2020). «Struttura sociale, organizzazione del lavoro e pluriattività nella Catalogna viticola: mossos, rabassaires, quartaires e masovers (secoli XVIII-XIX)». En: Mignemi, Niccolò; Lorenzini, Claudio; Mocarelli, Luca (ed.). *Pluriattività rurale e lavoro agricolo in età contemporanea (secc. XIX-XX)*, Società Italiana di Storia del Lavoro, Quaderno n.º 4, pp. 3-29.
- Fuses Navarra, Víctor (2010). «L'aixecament d'una frontera: entre la farga catalana del segle XVII i la mineria a Escaró (Conflent) del segle XX», *Annals del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès*, n.º 21, pp. 251-267.
- Graells i Puig, Eudald (1994). «El Ripoll industrial en els segles XVII i XVIII», *Annals del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès*, pp. 33-36.
- Gutiérrez i Poch, Miquel (2008). «Redes en la génesis y desarrollo de un distrito papeler catalán: el caso de Capellades (siglo XIX)», *Investigaciones de historia económica*, invierno, n.º 10, pp. 69-96.
- Jiménez, Ángel (1997). *Sant Feliu de Guíxols: una lectura històrica*. Ajuntament de Sant Feliu de Guíxols, Diputació de Girona, pp. 113-141.
- Martín Corrales, Eloy (2014). «La pesca en Cataluña en la Edad Moderna: una exitosa expansión por el litoral espanyol», *Drassana: revista del Museu Marítim*, n.º 22, pp. 78-95.
- Puig i Reixach, Miquel (1995). «La indústria de la pell a Olot en el primer quart del segle XVIII», *Annals del Patronat d'Estudis Històrics d'Olot*, annals 1995, pp. 75-108.
- Ros Massana, Rosa; Alvarado i Costa, Joaquim (2006). «Trellal i pluriactivitat al sector surer català», *Estudis d'Història Agrària*, n.º 19, pp. 105-14.
- Segarra Blasco, Agustí (1988). *L'economia de Reus al segle XVIII: el comerç de l'aiguarent*. Reus, Edicions del Centre de Lectura.
- Segarra Blasco, Agustí (1994). *Aiguarent i mercat a la Catalunya del segle XVIII*. Vic, Eumo Editorial.
- Segura i Mas, Antoni; Ferrer i Alòs, Llorenç (1988). «Organització agrària a la Catalunya del set-cents», *Pedralbes: Revista d'història moderna*, n.º 8, 1 (ejemplar dedicado a: Cataluña en la Época de Carlos III), pp. 511-534.
- Solà i Parera, M. Àngels (2017). «La seda en Cataluña, siglos XVIII-XIX». En: Franch Benavent, Ricardo; Navarro Espinach, Germán (coord.). *Las rutas de la seda en la historia de España y Portugal*. Valencia, Universitat de València, pp. 313-342.
- Solé i Perich, Lluís (2001). «El pou de glaç de Vilanna», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, n.º 42 (ejemplar dedicado al I Congreso de Historia de Girona. Girona, dos mil años de historia), pp. 493-532.
- Valls Junyent, Francesc (2004). *La Catalunya atlàntica: aiguarent i teixits a l'arrencada industrial catalana*. Vic, Eumo Editorial.

La indianería barcelonesa del siglo XVIII

Martín Iturralde Valls (UB)

Barcelona experimentó en el siglo XVIII uno de los procesos manufactureros del algodón más vigorosos de toda Europa, y albergó, incluso, una concentración de protofábricas¹ de indianas superior, en términos relativos, a otros núcleos urbanos como París o Londres. Se trataba, de hecho, del principal motor económico de la ciudad.

Las indianas —o, lo que es lo mismo, las telas de algodón tejidas y estampadas—, revolucionaron los hábitos indumentarios de los europeos y las europeas de la época. Sus llamativos colores y dibujos, su comodidad en comparación con otros tejidos más tradicionales como la lana, y la posibilidad de utilizarlas no solo para la vestimenta personal, sino también con distintas finalidades domésticas, estuvieron detrás de su gran aceptación popular. Todo ello sin olvidar que las tareas previas de preparación manual del tejido (como el cardado o el hilado) eran más higiénicas y cómodas de realizar que con otros tejidos más tradicionales, como la lana.

Como ha señalado la bibliografía especializada, la Barcelona del setecientos participó muy activamente en la segunda ola de difusión de esas telas en el continente. Esta nueva industria, no mecanizada y eminentemente manual, estaba libre de las ordenanzas y el control gremiales, y constituyó un proceso típico de sustitución de importaciones, ya que las telas, inicialmente importadas de la India y de Oriente Medio, comenzaron a producirse localmente en Europa. Fueron, paradójicamente, los intentos de prohibir su uso e importación por parte de

las monarquías europeas (para proteger las industrias más tradicionales de la seda y de la lana) uno de los factores que acabaron promoviendo el desarrollo de la industria manufacturera del algodón en el Viejo Continente (Sánchez, 2011, p. 10).

Sin embargo, mucho antes de confeccionarse las indianas aquí, en Cataluña, los consumidores ya se habían ido familiarizado con su uso desde hacía mucho tiempo. Ya en 1600, los comerciantes catalanes importaban desde Alejandría «totas maneras de cotons» (Martín Corrales, 1994, p. 48). Otras voces sostienen que no fue hasta los años cincuenta del siglo XVIII cuando hicieron acto de aparición en el mercado regional catalán las primeras indianas importadas (Thomson, 1994, pp. 72-73), aunque parecería que fue en los años noventa cuando se inició en Cataluña un comercio de importación verdaderamente masivo de indianas. En cualquier caso, y según se desprende de los inventarios de diversas tiendas de Barcelona, es innegable el incremento del consumo de piezas importadas de algodón en la segunda mitad del siglo XVIII, especialmente de «cotonadas, cotonías y muselinas (finas y entrefinas), blavets e indianes» (Torra Fernández, 2002, p. 16). En otras palabras: se había estado generando el hábito de vestir indianas entre los habitantes catalanes antes de su producción local en Barcelona.

Desde un punto de vista institucional, algunas de las primeras disposiciones legales de la Monarquía Hispánica dirigidas a fomentar una industria local del algodón fueron la medida

proteccionista del año 1717 —que prohibía la importación de tejidos y telas de algodón de Asia— y el edicto real ratificado el día 17 de junio de 1728, que prohibía, también, las imitaciones europeas de tejidos asiáticos.

La primera fábrica conocida fue la de Esteve —un antiguo tejedor de esparto— y Josep Sala y Gerònim Aranyó —sus principales socios capitalistas—, fundada el 24 de agosto de 1736 en Barcelona. En general, las primeras fábricas barcelonesas fueron financiadas y organizadas mediante el sistema tradicional de la fundación de empresas para minimizar el riesgo existente, ya que de esta manera se compartían los elevados costes de la operación (Thomson, 1994, p. 114).

En esta fase inicial casi todos los fundadores de fábricas tenían vínculos con el comercio. Así, la búsqueda de nuevas inversiones en los años cuarenta por parte de los comerciantes al por mayor —aspecto estudiado por Pierre Vilar— pudo haber encontrado en la indianería un negocio sumamente rentable.

Debido a su nula o escasa experiencia en la fabricación de indianas, los fundadores de las primeras empresas se vieron obligados a contratar a fabricantes extranjeros expertos en la composición y aplicación de los colores, práctica que incrementaba considerablemente los costes de producción.

Superada esta primera fase de implantación (1730-1750), en que la industria había experimentado un notable crecimiento, se ha señalado la existencia de un ritmo de expansión ligeramente más pausado en el período siguiente (1750-1760): así, en el año 1768 sólo había 29 fábricas de indianas. También en este período las compañías, más que los particulares, continuaron haciéndose cargo de la fundación de la mayor parte de las fábricas. De hecho, se han contabilizado 19 firmas establecidas por compañías y cinco constituidas por asociaciones familiares (Thomson, 1994, p. 183).

No obstante, y pese a este claro signo de continuidad, los cambios en otros aspectos

de la nueva industria, más madura, eran evidentes, como, por ejemplo, en el nuevo origen de las inversiones. Estas ya no sólo procedían del capital comercial de los mayoristas, sino también de los gremios artesanales con conocimientos utilizables en la nueva industria y de la propia industria, que, como señala Thomson, por primera vez en su historia se había transformado en un medio de acumulación de capital, de movilidad social y en el origen de nuevas empresas, como Canaleta, Canet y Formentí. No obstante, la contratación de técnicos extranjeros perdió importancia al mismo tiempo que una nueva generación de fabricantes locales les suplía en sus funciones.

Pocos años después, en 1786, la cifra de fábricas ascendió notablemente, a 113. Entre las razones de este crecimiento sin igual, cabe señalar el *nuevo* papel asumido por el gobierno. Concretamente, el aumento de la protección, visible en el edicto del 8 de julio de 1768, que renovó la prohibición a la importación de indianas estampadas. También las medidas para incrementar la eficacia del funcionamiento de este «mercado nacional», como la construcción de canales y carreteras (aunque no sin dificultades) y el levantamiento de las barreras fiscales e institucionales para el crecimiento comercial (Thomson, 1994, p. 246). Además, otro aspecto importante fue la nueva reglamentación sobre la participación en el comercio con América. Así, el Reglamento de libre comercio de 1778 amplió el permiso de participación en el comercio colonial a trece puertos de la península y veintidós de las colonias (Thomson, 1994, p. 247), lo que facilitó la exportación de *pintados* (telas de lino) que eran intercambiados por productos coloniales que proporcionaban, a su vez, grandes beneficios.

Sin embargo, esta prosperidad se vio interrumpida en los años noventa del siglo XVIII. Las causas señaladas han sido el exceso de producción y la saturación de los mercados, que J. M. Delgado calificó como la primera crisis moderna y capitalista del Principado (Delgado, 1982). Asimismo, los continuos conflictos bélicos mantenidos contra Francia (1793-1795), contra Inglaterra (1796-1801

y 1804-1808) y nuevamente contra Francia, esta vez en la guerra de Independencia (1808-1814), provocaron el aislamiento del mercado americano y el desconcierto en la fabricación y la comercialización de productos en el mercado nacional.

La crisis finisecular del sector ha planteado diversos interrogantes a los historiadores sobre el vínculo *real* existente entre la manufactura algodonera del siglo XVIII y la moderna industria textil del XIX, e incluso se ha llegado a negar todo tipo de relevancia a la indianería como primera fase del proceso de industrialización. De hecho, como señala Álex Sánchez, han sido dos las líneas de investigación que, indirectamente, han opacado la imagen de la indianería como «punto de partida» de la industria algodonera moderna. Por un lado, el debate sobre la protoindustrialización, que, al revalorizar el papel desempeñado por la industria rural dispersa en el proceso de industrialización, desvió la atención de buena parte de los investigadores hacia el estudio de los sectores tradicionales de la industria textil (Sánchez, 1992, p. 215). Por el otro, el debate sobre la importancia del comercio colonial en el desarrollo del sector. Así, algunos autores como Jordi Nadal han llegado a cuestionar la entidad algodonera tradicionalmente adjudicada a las fábricas de indianas, argumentando que el sector, más que en el algodón, se basó en los procesos finales de estampado de lienzos de lino. En contra de esta opinión, Álex Sánchez, ha señalado que la estampación de lienzos de lino (los famosos *pintados*) fue, en lo esencial, una opción preferente destinada a satisfacer la demanda del mercado colonial, cuyo grado de importancia —en torno a la tercera parte de las telas vendidas por el sector— impediría cuestionar, en líneas generales, la «naturaleza algodonera de la industria» (Sánchez, 1992, p. 228).

La industria y su localización en la ciudad de Barcelona

Como señala Thomson, la llamada *nueva industria* en Cataluña fue netamente urbana, barcelonesa, mediante la reconversión y la

posterior utilización de antiguas fincas de viviendas como nuevos espacios fabriles. El barrio de Sant Pere se erigió en el punto de partida inicial del sector. Dicho barrio poseía una tradición textil fuera de toda duda. Si bien la vieja industria textil de la zona era apenas una sombra de lo que había sido, todavía quedaba en ella mano de obra especializada disponible. Asimismo, otros factores positivos del barrio eran los precios bajos de las propiedades existentes, debido a que había edificios que ya habían sido diseñados para usos industriales, y la fácil accesibilidad a determinadas zonas extramuros donde se encontraban los prados de blanqueo.

De hecho, la mayoría de las manufacturas se creaba en base a una agregación gradual de edificios que después se juntaban en una sola unidad, modificándose de tal modo que respondieran a las necesidades de la estampación de indianas.

Además del barrio de Sant Pere, posteriormente se utilizó el Raval como nueva área industrial, debido a la gran oferta de terrenos vírgenes aptos para la construcción de nuevas fábricas. Se trataba de una zona muy poco poblada; sobre todo, huertos y edificios institucionales (conventos, hospitales). En ese lugar fue posible crear, además de las primeras instalaciones fabriles construidas específicamente para la indianería, las únicas fábricas que disponían de terrenos de blanqueo anexos: las de Alegre y Guàrdia (Thomson, 1994, p. 207). A pesar de ello, la mayor parte de los prados de blanqueo estaba situada en las marismas de la desembocadura del Besòs, en Sant Martí de Provençals.

Los grandes propietarios, atrincherados en la Real Compañía de Hilados de Algodón, denunciaron frecuentemente el ritmo con el que crecían las fábricas al margen de las Reales Ordenanzas del sector, lo cual provocaba, según ellos, que fuese: «rara la calle o callejón de esta ciudad y sus arrabales, en que no se vean y/u oigan señales de fábricas de pintados. En las entradas, los segundos, terceros y cuartos pisos de unas

reducidísimas casas que llenan del todo una o dos mesas de pintar, se han hecho oficinas de esta noble e importante industria y pasando más allá su vulgarización y desprecio se ven en el día confundidas las mesas de pintar con las cubas de los taberneros y los inmundos barrales de los hortelanos».

Mano de obra y organización del trabajo

En las fábricas de indianas, la explotación intensiva del trabajo se conseguía mediante la concentración de la mano de obra, la división por especializaciones y una estricta disciplina laboral.

Como señalábamos con anterioridad, las fábricas de indianas se dividían espacialmente en dos ámbitos: el edificio fabril y el prado de blanqueo. Según se desprende de la tabla 1, en el año 1784 en Barcelona trabajaban en este sector 6.519 personas, de las cuales más de la mitad eran hombres, casi una quinta parte mujeres y niñas, y un poco más de la cuarta parte eran niños de entre 7 y 15 años.

Tabla 1. Operarios en la indianería barcelonesa. Año 1784

Hombres:	total 3.495	53,5 %
Mujeres i niñas:	total 1.207	18,5 %
Niños:	total 1.817	28 %

Fuente: «Demostración del estado actual de las fábricas de indianas, lienzos pintados y blavetes de esta ciudad según las notas que sus respectivos dueños han presentado a la dirección de la Compañía de hilados de la misma», 1784.

En las fábricas de ciclo completo, es decir, donde se ejecutaban tanto el tejido, como la estampación y el blanqueado de las telas, el proceso de elaboración comenzaba en la sección de los tejidos del edificio, donde se llevaban a cabo ciertas operaciones como el devanado, el urdido y el tejido de las piezas en blanco.

La división sexual del trabajo era muy estricta. En la sección de los tejidos, las

devanadoras eran en su totalidad mujeres y trabajaban a destajo enrollando en un torno el hilo de algodón que los urdidores, varones, colocaban posteriormente en los telares. Una vez realizada esta operación, los tejedores, también de sexo masculino, se ocupaban de tejer las piezas.

Tras consumarse el proceso del tejido, las telas crudas todavía sin pintar eran trasladadas al prado de blanqueo, donde los peones y los operarios del prado se encargaban de hervirlas, batanarlas, lavarlas y blanquearlas, labores cuya correcta ejecución no exigía, en principio, un nivel de cualificación elevado.

Tras este primer paso por el prado, las indianas eran retornadas nuevamente a la fábrica, donde eran sometidas al bruñido —abrillantamiento—, al estampado y a algunos de los procesos de tinte que allí tenían lugar, trabajos todos ellos reservados a los obreros varones.

En esta fase de la producción encontramos la presencia de tres categorías de trabajadores con un prestigio y un nivel de cualificación superiores. En primer lugar, el *fabricante* (no confundir con el dueño de la fábrica), experto en la fabricación y en la elaboración de los tintes, que a su vez dirigía todas las actividades y se encargaba de contratar al personal. En segundo lugar, los *pintadores*, en su mayoría varones adultos, además de algunos aprendices de pintador. La función de los pintadores, altamente cualificada, consistía en aplicar sobre las telas blancas los moldes empapados en pintura para estampar los dibujos que los *grabadores*, la tercera categoría en cuestión, habían confeccionado en dichos moldes.

Las telas pintadas eran enviadas por segunda y última vez al prado de blanqueo, donde eran hervidas y teñidas con granza —también llamada rubia—, antes de ser sometidas a los procesos finales de blanqueo.

Tras esta operación, el género era transportado hasta la fábrica, donde los encargados de la calandria —adultos de sexo masculino—

lo planchaban antes de ser embalado y depositado en el almacén, lugar del que solo saldría para ser entregado a los clientes.

En general, los hombres eran asignados a las labores mejor retribuidas que resultaban cruciales para la calidad del producto final, mientras que las mujeres y los niños contratados se dedicaban a trabajos de carácter asistencial y complementario.

Los niños de sexo masculino tenían edades comprendidas «entre los siete y los quince años», siendo los *minyons* (niños) del *pintador* la categoría profesional infantil más numerosa e importante de todas. Dichos *minyons*, que asistían por parejas a cada pintador adulto, se encargaban de estirar las telas sobre las mesas para evitar posibles arrugas durante la estampación y de remover las pinturas en los *bachs* o cubetas. Una segunda categoría de niños, los *pinceladores*, se dedicaban a pintar los *sobrecolores* a pincel, y otros, al bruñido de las piezas. En cualquier caso, los niños de una categoría profesional no eran intercambiables por los de otra, ya que estaban muy especializados; es decir, no eran «niños para todo», sino que ejecutaban tareas muy específicas (Iturralde, 2017, pp. 13-46).

Tabla 2: Categorías profesionales infantiles en las fábricas de indianas barcelonesas (1760-1790)

Categoría	Función
<i>Minyó</i> del pintador	Remover la pintura en las cubetas y estirar las telas en las mesas
Pincelador	Pintar los sobrecolores con el pincel
Bruñidor	Dar brillo a las telas
Aprendiz de grabador	Aprender a pasar el dibujo al molde de madera
Niñas devanadoras	Enrollar en un torno el hilo de algodón
Niños del prado	Diversas tareas en los prados de blanqueo

Fuente: elaboración propia a partir de listas salariales.

Políticas de contratación en las fábricas de fase y de ciclo completo

Como ya hemos dicho, la división sexual del trabajo en las fábricas de indianas era muy estricta, y la mayor parte del personal femenino se concentraba en la sección de tejidos. Por ello, apenas había niñas y mujeres en las *fábricas de fase*, es decir, aquellas dedicadas exclusivamente al pintado de telas, generalmente especializadas en la estampación de *pintados* destinados mayoritariamente al mercado americano. Asimismo, en este tipo de fábricas se detectan mayores niveles de participación infantil (en algunos casos los niños podían llegar a representar el 70% de la plantilla) que en las de ciclo completo (39%), debido a la estrecha vinculación existente entre el trabajo infantil y las labores de estampación (Iturralde, 2017, pp. 13-46).

El trabajo infantil en las fábricas de ciclo completo era muy estable a lo largo del año, mientras que el de las fábricas de *pintados* tenía un carácter más estacional. Ello se debe a las diferentes características productivas de cada empresa. Mientras la importante provisión de telas tejidas en las fábricas de ciclo completo proporcionaba a los pintadores y *minyons del pintador* una fuente de trabajo relativamente estable a lo largo del año, en las fábricas de *pintados* los pintadores y los niños que les auxiliaban debían supeditar su ritmo de trabajo, especialmente los últimos, a la, posiblemente, más irregular importación de lienzos de lino, muchos de ellos traídos desde Centroeuropa (Iturralde, 2017, pp. 13-46)

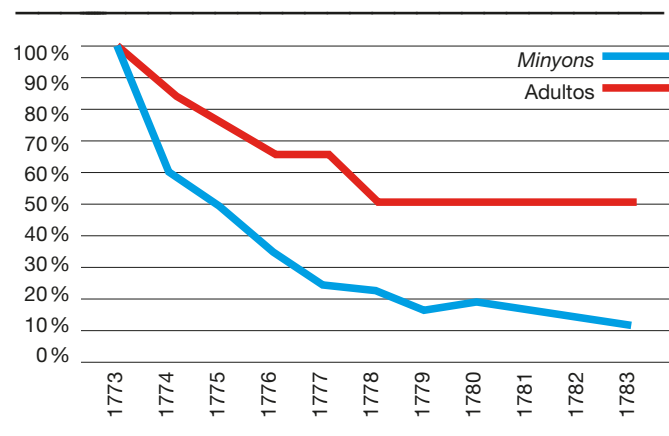
La formación de los niños y las posibilidades de promoción profesional

Una de las críticas vertidas en contra de la indianería por parte de los sectores gremiales, era que el trabajo realizado por los niños que

trabajaban en las abarrotadas fábricas se limitaba, tan solo, al mero peonaje: es decir, que de forma contraria a lo que supuestamente sucedía en los gremios tradicionales, los menores en la indianería no aprendían un oficio con el que ganarse honradamente la vida. Como ha sido señalado por la historiografía recientemente, esta era una verdad relativa.

Como se desprende de las listas salariales, una vez superados los quince años, dieron el salto a la categoría de aprendices de pintador el 4% de todos los *minyons del pintador* que habían trabajado tanto en la fábrica de Francisco Ribas —22 de un total de 561—, como en la de Juan Bautista Sirés —10 de un total de 242—. De hecho, una cifra nada desdeñable de pintadores adultos de ambas empresas —un 25% aproximadamente— habían iniciado su trayectoria profesional desde muy pequeños trabajando, precisamente, como *minyons del pintador* (Iturralde, 2017, pp. 13-46)

Gráfico 1. Permanencia de *minyons* y adultos en la fábrica de Francisco Ribas y Cía. 1773-1783

Fuente: elaboración propia a partir de las listas salariales del período 1773-1783 de la fábrica de Francisco Ribas y Cía., (AHCB).

Salarios y presupuestos familiares

Por norma general, el trabajo en la indianería era remunerado individualmente y de manera semanal en metálico, aunque también hay

evidencias de ciertos pagos en especie. Mujeres y niñas, generalmente devanadoras, cobraban a destajo, mientras que las categorías profesionales masculinas eran retribuidas en algunos casos a destajo y en otros a jornal. Así, por ejemplo, mientras que los tejedores solían cobrar a destajo, otras categorías masculinas, como los pintadores, los fabricantes o el personal de los prados de blanqueo, recibían una suma fija diaria.

Además de aprender un oficio, otra de las razones por la cuales los niños trabajaban desde edades tan precoces en la indianería era para contribuir a las economías de sus hogares. Los niños varones ganaban aproximadamente la quinta parte que los adultos de su mismo sexo. Algunas evidencias sugieren que la importancia de los salarios infantiles en la indianería no se reducía, ni mucho menos, al simple *pocket money*: de hecho, los 789 *sous* anuales que percibía un *minyó del pintador* en los años ochenta y noventa del siglo XVIII, alcanzaban de sobras para cubrir los 680 *sous* anuales asignados a un piso humilde de la Boquería (Iturralde, 2017, pp. 13-46)

En definitiva, tanto la presencia masiva de las fábricas de indianas y sus miles de operarios y operarias de todas las edades como los nuevos sistemas de organización y división sexual del trabajo, remuneración y disciplina alteraron notablemente la composición social y el paisaje urbano de Barcelona durante la crisis del Antiguo Régimen. Aunque diversos elementos del viejo sistema gremial pudieron seguir presentes en las abarrotadas profábricas de indianas, no cabe duda de la importancia que este sector emergente tuvo en la configuración futura de la Revolución Industrial.

Notas

1 Es decir, grandes espacios que todavía no estaban mecanizados

Bibliografía

Ariès, Philippe (1987). *El niño y la vida familiar en el Antiguo Régimen*. Madrid, Taurus.

- Cunningham, Hugh (1994). *Trabajo y explotación infantil. Situación en la Inglaterra de los siglos XVII al XX*. Madrid, Ministerio de Trabajo y Seguridad Social.
- Delgado, José (1982). «El impacto de las crisis coloniales en la economía catalana (1787-1807)». En: Fontana, J. (ed.). *La economía española al final del Antiguo Régimen, III, comercio y colonias*. Madrid, pp. 99-167.
- Humphries, Jane (2010). *Childhood and child labour in the British Industrial Revolution*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Iturrealde, Martín (2017). «El trabajo infantil en las fábricas de indianas: Barcelona, 1736-1800», *Revista de Historia Industrial*, ISSN 1132-7200, n.º 68, pp. 13-46.
- Iturrealde, Martín (2017). «La explotación del trabajo infantil en la industria algodonera: de las indianas al moderno sistema de fábrica, Barcelona, 1790-1856», *Historia Social*, ISSN 0214-2570, n.º 87, pp. 25-47.
- Iturrealde, Martín (2019). «Los discursos sobre el trabajo infantil en la Barcelona del siglo XVIII: consensos y discrepancias», *Obradoiro de Historia Moderna*. ISSN-e 1133-0481, n.º 28, pp. 189-217.
- Kirby, Peter (2013). *Child Workers and Industrial Health in Britain, 1780-1850*. Woodbridge, The Boydell Press.
- Martín Corrales, Eloy (1994). «La importación de telas de algodón levantino y los inicios del estampado en Cataluña», *Revista de Historia Industrial*, año XII, n.º 3, pp. 47-74.
- Mora, Natalia (2011). «El primer proletariat català. Mà d'obra i relacions laborals a les fàbriques d'indianes de Barcelona». En: Sánchez, Àlex (coord.). *La indústria de les indianes a Barcelona, 1730-1850, Barcelona Quaderns d'Història*, n.º 17, pp. 237-252.
- Sánchez, Àlex (1992). «La indianería catalana: ¿mito o realidad?», *Revista de Historia Industrial*, n.º 1, pp. 213-228.
- Sánchez, Àlex (2011). «Barcelona i la indústria de les indianes. Una presentació». En: Sánchez, Àlex (coord.). *La indústria de les indianes a Barcelona, 1730-1850, Barcelona Quaderns d'Història*, n.º 17, pp. 9-29.
- Thomson, James (1994). *Els orígens de la industrialització a Catalunya. El cotó a Barcelona, 1728-1832*. Barcelona, Edicions 62.
- Torra, Lúcia (2002). «Cambios en la oferta y la demanda textil en Barcelona», *Revista de Historia Industrial*, n.º 22, pp. 13-44.

**Find
out
more**

MM

O

**01_18th century
English**

RE

Society and daily life in 18th-century Barcelona

Mònica Borrell-Cairol (UB)

Martín Iturralde Valls (UB)

Catalonia experienced remarkable demographic growth in the 18th century, as its population increased from 508,000 inhabitants in 1717 to 899,531 in 1787; in other words, it almost doubled in the course of only 70 years. Barcelona, in turn, was the most populous city in the Principality of Catalonia and had about 100,000 inhabitants in 1787.

Despite it being a city under transformation, the population of Barcelona at the time continued to be included in the typical structured scheme of the Old Order. Nonetheless, economic growth in the Principality led to the emergence of new, more diverse socio-professional categories. As already indicated by historiography, it was a “*societat dinàmica en un regim polític estàtic*” [dynamic society within a static political regime] (Martínez Shaw, 1993, pp. 109-124).

The more traditional privileged sectors were still obviously important enough, but they did not participate as actively in this dynamism. The nobility obtained their income primarily from their agricultural properties, not so much from their urban ones, and they commonly resided outside Catalonia (Martínez Shaw, 1993, pp. 109-124). Considered to be second-rate aristocracy, urban patricians still enjoyed a fine standard of living that was probably higher than the emerging bourgeoisie of business.

Nonetheless, the protagonist class of the growth in the 1700s was, among others, the mercantile bourgeoisie, especially those of Barcelona, whose origin was mostly Catalan and commonly had a family tradition, such as the

Glòries and Milans families. This bourgeoisie, far from breaking with the values of the Old Order, was attempting to ennoble itself: it was a socially traditional bourgeoisie, but it also conducted intense economic activity. Along with the mercantile bourgeoisie, the industrial bourgeoisie of the new proto-factories of *indianes* also led the process of economic expansion, concentrated almost entirely in Barcelona.

The common folk were great in number and displayed major internal diversity. The artisans of guilds, custodians of a traditional trade culture (divided into masters, journeymen and apprentices), experienced a process of gradual decline between the late 18th century and the early decades of the 19th century to the pace of industrialisation, despite maintaining certain elements of this culture (Romero Marín, 2005).

For their part, the thousands of proletarians of the new *indiana* manufacturers, already separated from the means of production, relied purely on their hands to make a living. And it was not only men, but also women, boys and girls who filled these new textile workspaces en masse in the Sant Pere and Raval neighbourhoods.

Because it was a new industry, outside the traditional control of guilds, the more conservative sectors accused the *indiana* industry of morally and physically corrupting workers. Not only because of the “pernicious coexistence” between the sexes in the same factories, but also because many workers were

boys and girls between the ages of 7 and 14 exposed to the “bad example” of adults.

As Dr Güell i Pellicer indicates:

“How many times one enters the [factories] of *indianes* when leaning into the rooms of weavers, painters and women who wind, one experiences in almost all of them a stench so hot and suffocating that one feels compassion for the sad fate of that most illustrious part of the state that in the very workshop where they work to earn their living, they destroy their lives with the infectious air they breathe. Most of these rooms are extremely small, low and untidy. Particularly in winter, the number of people is great, and the heat and work increase their perspiration or sweat. The lint of cotton in some rooms and in others the particles of paint are spread throughout the atmosphere; all these causes lead to hot, not very elastic and dense air, charged with animal vapours and noxious exhalations that fatigue breathing, relax the body and dispose it to scores of chronic and acute illnesses that can very easily become epidemics. This point therefore deserves the attention of the government to oblige the owners of factories to provide more capacity to their workshops or to put fewer people in them and at the same time to have a ventilator or at least many windows or ventilators to facilitate the circulation of outside air.”¹

Below the factory proletarians were the poor, foundlings, gypsies and marginalised minorities struggling to survive against a backdrop in which misery was too common a condition on the streets of the city, even though everyone in reality could be affected at some point in their lives.

In fact, the city had a dense network of public support that included hospitals, asylums, orphanages and charity pawnbrokers and these helped the poor, such as newcomers, by providing them with training, employment or temporarily looking after their young children (Carbonell, 1997).

After years of frustrated attempts by the Marquis of Ensenada to eliminate the gypsy community, the Count of Floridablanca would launch the

new official policy of assimilation of these people in 1777. As is patently clear in the Pragmatic Sanction of 1783, approved during the reign of Carles III, the aims were to assimilate gypsies, to prohibit their transhumance, to eliminate their culture and to make them useful vassals “like the rest”. In other words, to integrate them into the great population project that was to invigorate the state.

In fact, the term “gypsy” could not appear in any official document: as a differentiated ethnic group, gypsies simply had to cease to exist. Nonetheless, despite attempts to apply them to jobs such as those in agriculture (to force them from their sedentary lifestyles), the livestock trade, horse doctoring, shearing and the sale of clothes would continue to constitute their way of life. Official assimilation policies were not able to change neither the way these people were nor how they thought. Nonetheless, the harsh living conditions and prejudices they had to endure are reflected in Ricardo de Zamora’s writings on gypsies in Barcelona in 1785:

“It was discovered in San Andrés de Palomar that 26 people and 18 horses lived in one block, with no domestic utensils other than a set of pruning shears, a pitcher, a pot, a plate, a sickle, a cauldron, wooden spoons, shears for shearing, a semicircle for saying good luck, pieces of wiry rope, a wire claw that can have no other use than to pick pockets, tack for lighting fires, a large number of keys, dice, women’s saddlebags, knives and penknives.”

There are several elements that demonstrate the existence of a pre-capitalist moral economy aimed at meeting public needs in times of crisis. As occurred in other parts of Europe in the 18th century, as well as in Barcelona and, by extension, in Catalonia as a whole, popular protests were largely due to the fact that the authorities did not implement the traditional mechanisms to deal with community food issues. In other words, that which in the Principality was known as “*el bon govern*” [good governance].

The complaints of locals were frequent, involving almost everyone, not only marginalised sectors,

but also a majority of men and women defending their traditional rights of access to food, such as cereals. They also acted against increases in the price of bread, the most basic food item (Renom, 2007).

The most common forms of protest at the end of the Old Order in Catalonia were outcries, disturbances and riots, often due to famines or price increases, with tactics ranging from attacking carts that were diverting wheat to confiscating hoarders who speculated on the increases, among others. However, the most famous food protest in Catalonia began in Barcelona on 28 February 1789 and actually became a riot of subsistence, accompanied by outcries and disturbances, known as the “*rebombori del pa*” [bread riots].

The moral economy affected various spheres of society. The strong moral component of guilds aspired to the cohesion and stability of the group rather than to the enrichment of its members (Romero, 2005). This moral dimension also affected poverty in general, which far from affecting only the “marginal” sectors could affect everyone throughout their lives, which is why this poverty was conceived as a responsibility of the community (Carbonell, 1994). In fact, the survival strategies of common folk in 18th-century Barcelona were diverse: from microcredits requested by working families (pawning clothes or jewellery in exchange for money to institutions such as the *Mont de Pietat de Nostra Senyora de l’Esperança*) to residing together with other groups of people (Carbonell, 2002).

The day-to-day of Barcelona’s men and women, their daily lives, was largely determined not only by their socio-economic situation, but also by reasons of gender. When it came to women, the cultural roles of gender and age established that in the 18th century they had the obligation to take care of the governance of the family, which consisted of serving the husband, raising children and administering the finances of the house.

Despite the prevalence of this notion, we know that the role of Catalan women in the 18th

century went far beyond this discourse. In guilds, women performed many activities without any official recognition, given that they could not opt to be a master or obtain a position (known as “*maestria silenciosa*” [silent mastery]). And they usually did so “without making too much noise” within the family group, in which the home, the workshop and work formed a unit (Romero, 1997, pp. 275-294).

The work of women in guilds was considered as a supplement to the low wages of the husband and to solve one or two problems, such as idleness and poverty. Even in situations of war, the women workers in the rear took care of the workshops and stores while the men stood guard or went to defend some militarily threatened population (Pallàs Villaronga, 2015, pp. 157-189).

In both Valencia and Barcelona, silk weavers enjoyed internal legislation that allowed guild work for the wives and daughters of masters as a supplement to the trade and to address the shortage of labour and apprentices in times of an economic or war crisis (Pallàs Villaronga, 2015, pp. 157-189).

Although the wives and daughters of master craftsmen and merchants played a major role in the trade under the supervision of husbands or fathers, guild regulations generally allowed a widow to work as a master if she did not remarry, until a son passed the exam of a master or a son-in-law could take care of the store and workshop (Vicente, 2008, pp. 47-59).

Women exercised this activity in trade as part of their responsibilities as widows in charge of the family property. In the business world, an area dominated by men, they did not enjoy their own professional identity, although mention must be made of the presence of women such as Paula Llorens, Rita Gerle and Rosa Fragonal. Even so, royal and civil authorities did not look favourably on the participation of women in business without male supervision (Vicente, 2008, pp. 47-59).

Several women managed to work as “manufacturers” in the *indiana* industry,

although without enjoying the same official recognition as men. This was the case of Rita Gerle, who, after passing the exam, obtained the title required to be able to have her own factory. Nonetheless, the Board of Trade did not recognise Gerle as a manufacturer, but on passing the exam awarded her the title of “authorised” master (Vicente, 2008, pp. 47-59). Other women, on the other hand, played an active role in *indiana* factories by presenting themselves simply as widows of merchants or factory owners. At least twenty-five factory owners were women and about half of these factories were among the largest in the city. This means that women’s factories accounted for about 20 percent of the 120-130 *indiana* factories between the 1780s and early 19th century (Vicente, 2008, pp. 47-59).

But it was not only women who had a large presence in the world of labour. Childhood in 18th-century Europe was generally considered a time of initiation into the habits of work. This was also true in Barcelona, where work, and not school, was the main way of socialising and acquiring differentiated gender roles from a very early age. Boys and girls learned what it meant to be male or female through work, which is why their education from a very young age differed markedly. While technical training in the case of boys was not incompatible with a minimum level of culture, training in the case of the girls was reduced to sewing, knitting and other similar textile work. This training was frequently crucial in order to find work as maids, an activity that some girls had to start practising from the age of six or seven due to their poverty (Iturralde, 2020).

Economic status in 18th-century Catalonia largely determined people’s diets. Meat was generally a symbol of social differentiation, given that the poor never or almost never consumed it. The most common meat was mutton (the poor had to make do with the occasional consumption of beef or sheep), while lard was used for cooking on days when they were not abstinent or as part of stews (Pérez Samper, 2008, pp. 649-672).

The bread consumed by the wealthy classes in cities like Barcelona was white, made of

wheat and contained no bran, while for the common folk it was black and contained bran. In the rural world, on the other hand, bread was mixed according to the possibilities of wheat supplies.

Along with the introduction of new food items, such as tomatoes and corn, the consumption of potatoes, hitherto reserved for animals, began to become widespread among the poorest. Other traditional food such as stews still survived, with or without meat depending on financial resources.

Cereals were very important, especially bread, rice and noodles. Vegetables and legumes (especially beans), bread and wine formed the basis of the routine diet of the common folk, while the affluent classes consumed only a few soft legumes or specific vegetables such as peas.

In general, the consumption of fresh fish, except in some coastal towns such as Vilanova i la Geltrú, was very limited, with canned or pickled fish predominating.

Compared to the cities, the diet in the rural world was more limited and poor: the people in the villages based their diet on canned fish, legumes, vegetables, salted sardines and dried fish, while bread was commonly mixed with beans or field beans, among others.

As a result of the profound social, economic and political changes that Barcelona experienced in the 18th century, new forms of sociability such as social gatherings and cafés began to proliferate among the wealthy classes. Under the more or less covert excuse of poetry, these new spaces of sociability, often run by women owners, concealed the desire for interrelationship between the sexes. The romantic revolution of the 18th century encouraged new forms of much more expressive personal relationships compared to the traditional modesty of women and circumspection of men, usually among young people. The enlightened and moralists, usually the eldest, criticised the superficiality of these encounters, the luxury of clothing and the laxity of new customs in general (Pérez Samper, 2001).

All people to the best of their ability attempted to emulate the lifestyles of the nobility. Chocolate, always served piping hot and considered the star product, contrasted with soft drinks and ice cream, while pastries and sweets were generally part of the feast with which guests were received: every noble person who wanted to promote themselves socially had to attend and host such meetings.

Coffee, refined and stimulating, began to become fashionable among the affluent classes in the latter half of the 18th century, whether at the table of great banquets or at the weddings of the nobility.

Its popularity would later increase and public places would be created to consume it, geared towards the affluent middle classes as meeting and leisure centres (there were 13 cafés in Barcelona in 1802, almost all located near La Rambla) (Pérez Samper, 2001). The common folk, such as artisans, used to gather in taverns and inns, their favourite spaces for leisure and fun outside of work, playing cards, drinking wine and smoking, distractions that helped them to forget their work responsibilities (Pérez Samper, 2001).

In short, with the crisis of the Old Order, notable changes were introduced in Barcelona that altered not only the pace, working hours and organisation of work, but also the forms of sociability and leisure, clothing and even people's eating patterns, affecting the entirety of their daily lives. However, other traditional elements would remain, leading to major tensions with the now fully revolutionary changes of the next century.

Notes

1 Dr Güell i Pellicer, AHCB, Junta de Comercio, 1L. IX-5, F, 11 June 1781.

Bibliography

Carbonell, Montserrat (1994), "Género, pobreza y estrategias de supervivencia. Barcelona, siglo XVIII", *Boletín de la Asociación de Demografía Histórica*, XII, 2/3, pp. 301-316.

Carbonell, Montserrat (1997), *Sobreviure a Barcelona. Dones, pobresa i assistència*, Barcelona, Eumo.

Carbonell, Montserrat (2002), "Microcrédito, familias y hogares. Barcelona a finales del siglo XVIII", *Revista de Demografía Histórica*, XX, II, pp. 23-52.

Gómez, José Luís (2019), "Lo que pensaban sobre los gitanos los gobernantes del siglo ilustrado", *Vegueta. Anuario de la Facultad de Geografía e Historia*.

Iturralde, Martín (2020), "Trabajo infantil y género en el servicio doméstico barcelonés, 1792-1850", *Arenal: Revista de historia de mujeres*, vol. 27, no. 2, pp. 463-494.

Martínez Shaw, Carlos (1993), "La sociedad urbana en la Cataluña del siglo XVIII", *Manuscrits*, no. 11, pp. 109-124.

Molas, Pere (2002), "Reflexions sobre la societat barcelonesa del segle XVIII", *Barcelona Quaderns d'Història*, no. 7.

Pérez Samper, María (2001), "Espacios y prácticas de sociabilidad en el siglo XVIII: tertulias, refrescos y cafés de Barcelona", *Cuadernos de Historia Moderna*, no. 26, pp. 11-55.

Pérez Samper, María (2008), *La alimentación como signo de diversidad social: la encuesta de Zamora, Pedralbes*, no. 28, pp. 649-672.

Pallàs i Villaronga, Joaquim (2015), "El treball de les dones, entre la legalitat i la conveniència (segles XVII i XVIII)", *Pedralbes*, no. 35, pp. 157-189.

Renom, Mercè (2007), "Les formes i el lèxic de la protesta a la fi de l'Antic Règim", *Recerques*, no. 55, pp. 5-33.

Romero, Juanjo (1997), "La Maestría Silenciosa: maestras artesanas en la Barcelona de la primera mitad del siglo XIX", *Arenal: Revista de historia de mujeres*, vol. 4, no. 2, pp. 275-294.

Romero Marín, Juanjo (2005), *La construcción de la cultura del oficio durante la industrialización, Barcelona, 1814-1860*, Barcelona, Icaria Editorial.

Vicente, Marta (2008), "Comerciar en femení". La identitat de les empresàries a la Barcelona del segle XVIII", *Recerques*, no. 56, pp. 47-59.

The rural economy in 18th-century Catalonia: dynamism and territorial diversity

Mònica Borrell-Cairol (UB)

Agricultural and livestock specialisation in the rural sector were combined with proto-industrial production during the 18th century. A rural economy characterised by multiple jobs, in which all members of the family participated, therefore reflected a variety of production models that contributed to the economic growth that Catalonia would experience during the process of industrialisation in the following century.

Studies have described agricultural economies with a wide variety of crops. Agricultural tasks in various contexts were mediated by their seasonal nature, thereby helping the different members of the family to combine agricultural and/or livestock activity with other tasks of production in terms of manufacturing and services.

The area of cultivation in Catalonia in the 18th century increased with the ploughing of new ground in forests or mountains and the area of irrigation increased alongside that of agricultural specialisation and diversification. This specialisation focused, for example, on the production of wheat in the plains of Lleida and also in Urgell, Osona and the counties of Girona, including the production of rye in the Pyrenees or Cerdanya, reflecting the centrality of cereal production in Catalan agricultural production. Several highland municipalities complemented cereal farming with home spinning, an activity that was often carried out by women. The growing of grapes also became important in the world of agriculture, given that it was a crop that needed less fertiliser, generated an annual harvest and its product (wine and brandy) was in high

demand in the markets of Europe. Vineyards were concentrated in the areas of the Empordà, Penedès, Bages, Vallès, south of Tarragona and certain parts of Lleida. There was a large production of olive oil in Segrià, Les Garrigues and the Empordà. Corn was produced in Osona, La Garrotxa and the counties of Girona and potatoes were grown in the Vall d'Aran, Ripollès, Bergadà and Alt Urgell. The plantations of hazelnuts (Alt and Baix Camp, Conca del Barberà and Priorat), almonds (Priorat, Segrià and Urgell) and carobs were also highly prevalent in the Camp de Tarragona region. The Maresme area specialised in fruit trees, such as oranges in Alella, as well as strawberries in Vilassar de Dalt or peas throughout the county (Segura i Mas; Ferrer Alòs, 1988, pp. 532-534). Women performed various tasks in the field of agriculture: weeding, harvesting pine cones and olives, other work in the fields and looking after livestock and crops during periods when the men were absent (Ferrer Alòs, 2020, p. 25).

In addition to agriculture, rural society in the 18th century was engaged in livestock, which was also diversified. Livestock raised on farms, for example, was a source of food. Poultry, pigs, oxen and cows, woolly hoofed animals and rabbits were fattened by families and were part of the family diet (eggs, milk, meat, etc.). In some cases, especially in areas with surpluses, they could be sold at markets or fairs. In mountainous areas (Pallars, Vall d'Aran and Urgell), the breeding of cattle, which were fattened and sold at the fairs of Catalonia and Aragon, and also that of draught animals were economic activities

and major trading businesses. Both complete (constantly moving herds) and partial transhumance (herds that basically moved between late June and late September) were also part of this livestock activity in rural areas (Ferrer Alòs, 2012, pp. 198- 199).

At the same time in agricultural and livestock activities, Catalonia's rural communities of the 18th century produced non-agricultural items for self-consumption and the market. Members of the family unit –women, men and children– once again participated in these activities and the work generated additional income for family economies, given that the processed product was in some cases transformed in urban manufacturing and could be used for self-consumption, local markets or export. In this sense, there was a varied and rich set of specialised productions in rural Catalonia that defined a dynamic Catalan market in the 18th century and contributed to economic growth, reflecting the vitality of rural Catalonia.

Catalan rural areas, depending on the natural resources of the area, access and structure of land ownership or prior productive tradition, therefore had a wide variety of specialised productive activities that were locally based. These generated a remarkable number of manufactured products and non-agrarian services and turned rural Catalonia and its population, according to the words of the illustrious Spanish writer José Cadalso y Vázquez de Andrade, into an economically dynamic territory:

“The Catalans are the most industrious peoples in Spain. Manufacturing, fishing, navigation, commerce and settlements are things barely known in other Provinces of the peninsula, with respect to the Catalans [...] The fields are cultivated, their population increases, their fortunes grow.”¹

Non-agricultural rural productions, as we have explained, transformed the raw materials of the territory and were combined with agricultural activities. For this reason, they were often seasonally dependent on agricultural cycles, making additional income

difficult for families to quantify. In some cases, these products were later transformed by artisans and could lead to exchange and negotiation among various agents. These activities, as we will see below, came to specialise entire territories and communities that consumed, exchanged and exported to other places by establishing trade networks that could generate a high level of family income to accumulate enough capital that could later be reinvested, for example, in *indianes* [calico] or the colonial market (Ferrer Alòs, 2017, pp. 185-186).

Thus, as will be seen in more detail below, the rural world of Catalonia in the 18th century, alongside agricultural and livestock production, also specialised in specific productions and generated products that converted rural Catalonia into a dynamic and diverse place.

Major centres of the production of forged iron were created in the Pyrenees, Pallars Sobirà or area around the town of Ripoll. This important specialisation created artisans who specialised in certain trades, for example the towns of Ripoll or Manresa were noted for the production of portable firearms and the manufacture of keys. The keymakers in the latter town, grouped within the guild of the same name, had scores of establishments that manufactured nails and sold them in other Catalan territories. The production of portable firearms –petronels, shotguns, arquebuses, rifles, pistols, carbines and blunderbusses– was geared towards the military and colonial exports (Graells, 1994, p. 34). The quality of these products reflected the fact that these artisans had technical expertise in working with the metals, wood and precision mechanisms that made up firearms. Muleteers carried these iron products to other Catalan towns or the port of Barcelona and they were then distributed to other parts of Spain or its colonies. The haulers of ore were usually people from the same area, as it was a task that could be combined with agricultural tasks, while French labourers were more predominant among coal haulers (Fuses, 2010, p. 8). The mines at the foot of mount Canigó, an

area rich in minerals, helped to supply ore to both the Catalan forges in their region and other zones of Catalonia (Fuses, 2010, p. 11). This activity created various types of work: extraction, transport to the forge, felling of trees, production and sale of iron. Wood was also a local product in the Pyrenees and the area concentrated a network of sawmills, while rafters transported the wood on navigable rivers to distribution centres that distributed it among urban areas (Ferrer Alòs, 2017, p. 187).

The production of ice began to become popular in Catalonia during the 17th century and reached its peak in the 18th century, when it came to be considered a consumer staple, given that it was used as medicine and for preserving certain food items, for example fresh produce. Consequently, a major ice industry developed in the areas of Moianès and Montseny that employed various people for a variety of tasks. Stonemasons and builders constructed ice wells and structures to store ice blocks. This ice, from ponds, lakes and streams, froze in winter in low temperatures and was broken into blocks that were stored in wells that needed to be kept in good hygienic conditions. Hauliers transported the ice so that it could be sold (to fishmongers, pharmacies, hospitals, etc.) in the nearest urban localities. For example, the Dosrius ice well supplied the Maresme (Dominich i Lorenzo, 2018, p. 117) and the well of Talaia d'Aiguaviva supplied the area of Girona (Solé i Perich, 2001, p. 500).

A significant production of cork occurred in the counties of Girona, an area of abundant cork oak, during the 18th century. Cork production increased around the areas of Albera (Agullana, Darnius and Maçanet de Cabrenys) and Gavarres (Sant Feliu de Guíxols, Palamós and Llagostera), especially from the middle of the 18th century. In the regime of multiple agrarian jobs, members of peasant families who participated in the workshops of corkmakers combined this activity with agriculture or fishing and salting. Women both young and old also took part in the manufacture of flax or black lace mesh

and helped to sort and salt anchovies. During the summer, farmers worked as peelers and *burricaires* [taking the cork strips and painting the stripped trunks to protect them] of oak trees to obtain cork –women have been documented as *burricaires* in the Albera massif– which had to be boiled, shredded and peeled to make cork stoppers (Ros i Alvarado, 2006, pp. 117-119). Cork was used to make clothing –especially insoles to protect the feet– and also for domestic, fishing and sea use –buoys, floats, hawsers to moor ships. Moreover, a significant production of handmade corks commenced in the middle of the 18th century. For example, there were about fifty workshops in Sant Feliu de Guíxols in 1784 that employed two hundred people who made corks by hand (Jiménez, 1997, p. 122), converting the town into one of the most important trading centres of cork extraction and stoppers in Catalonia by the end of the century.

Catalan maritime areas were extremely lively in the 18th century. Fishing activity experienced a remarkable growth, given that the rise in Catalonia's population in the 18th century meant an increase in the consumption of both salted and fresh fish. This accordingly had to be preserved thanks to the blocks of ice stored in ice wells, as explained above, thereby observing the interrelationship among the specialisations of different areas. Fishing activity was combined with other activities, for example, there was a significant coral extraction industry in the Empordà focused around the towns of Cadaqués, Estarlit, Begur and L'Escala, the last town combining it with anchovy fishing, an activity in which women carried out the tasks of cleaning and salting the product. The illustrious Spanish traveller Francisco de Zamora described L'Escala as follows in 1790:

“The women take care of the anchovies. There is a warehouse of salt, which is brought from the Neapolitans of Tortosa. There is customs house [...] there are 18 boats and 60 *laúdes*; they fish much anchovy and a little coral; their neighbours work in all branches, earn good wages and there are no poor people.”²

Along with fishing in the towns along the Girona coastline throughout the 17th-18th centuries, this activity, especially for sardines and anchovies, also became central in various towns of the Maresme (El Masnou, Mataró, Calella, Vilassar, Premià and Sant Pol) and technical innovations in the capture of fish helped to consolidate a network of exchanges with other Peninsular territories (Martín Corrales, 2014, pp. 85-86).

Around areas with water resources and river basins (Anoia, Francolí-Brugent, Riudebitlles and Fluvià-Terri), a significant paper industry developed during the 18th century and most of the paper mills were built that made Catalan centres, such as Capellades, Pobla de Claramunt or Sant Pere de Riudebitlles, the most important paper hubs on the Peninsula. In the last quarter of the 18th century, these areas concentrated between 70 and 75 percent of Catalan mills (Gutiérrez i Poch, 2008, p. 74). Two main centres shared this paper production at the time of its greatest expansion as an industry: a) the area of Anoia, led by the town of Capellades, and b) the area of Francolí-Brugent, with the town of La Riba. Families were the basis of this production system and worked in papermaking through paper mills alongside that of land cultivation, poultry farming or wine production. As in other pre-industrial production, non-specialised tasks were performed by the women and children of specialised workers and the transmission of expertise and learning was handed down from generation to generation. The historian Pierre Vilar had already mentioned the peasant origin of paper lineages, such as those of the Romaní or the Guarro, who controlled paper production through marriage agreements and holding municipal positions, with their own mills or controlling public concessions (Gutiérrez i Poch, 2008, p. 76). Raw materials (linen, hemp and later cotton) would become crucial, given that they determined the quality of the resulting paper, and these came from various places. Historiography has documented the arrival of cloth from Mallorca, Madrid, Valencia, Alicante, Sardinia and Genoa. The paper industry experienced a period of expansion in

the latter third of the century, although a period of recession was already looming due to the crisis of American trade, the difficulty in obtaining supplies and competition from the paper mills of Alcoi in Alicante.

In the area of Manresa, as well as in Vilafranca, Vic and especially the area of Anoia and Igualada, animal pelts, previously acquired from local butchers, were produced and transformed into leather. Thus, with the tanning of thick skin (cattle), soles of shoes, belts or trimmings could be made for the cavalry. The towns of Manresa, Reus and Mataró also specialised in the industry of silk and accessories (trimmings, laces and ribbons). Another area where leather production was important during the 18th century was concentrated around Olot, on the banks of the river Flúvia, given that both the supply and drainage of water were essential for this type of production. There were some twenty tanneries in this town between 1717-1720, although its influence began to diminish in the following century in favour of other towns, such as Igualada, which would become leading centre in this activity (Puig i Reixach, 1995, p. 3). Pelts came from the Pyrenees, from La Garrotxa itself and also from other more distant geographical areas. After they had been tanned, they were transformed by shoemakers, strapmakers or stitchmakers into booties, shoes, straps and other manufactured products (Puig i Reixach, 1995, pp. 25-26).

A major hub of silk production during the 18th century could be found on the riverbanks of the Ebre, Segre and Llobregat, and also in the Camp de Tarragona area, led by the towns of Barcelona, Manresa, Reus and Tortosa. Silk or lace scarves, stockings, ribbons or cords were produced in these silk towns. It was precisely this latter activity, concentrated in the Maresme and Baix Llobregat area and employing an extremely high number of female workers, sometimes even as traders, which had a significant increase in commerce throughout the 18th century. This major commercialisation was accompanied by an increase in silk consumption. For example, the 105,000 pounds of yarn consumed during

the 1730s increased to the importation of 400,000 pounds in 1758 (Solà, 2017, p. 318). There were various strategies for buying the raw material and selling the manufactured product. Francisco Zamora's *L'Almanac mercantil* [Mercantile Almanac] or *Diario de los viajes hechos en Cataluña* [Diary of Journeys in Catalonia] claim that the raw material came from Valencia and Aragon and was sold in the colonial market. Imports from France or Italy and sales to areas in Castile and León or Galicia have also been documented (Solà, 2017, p. 319).

The production of woollen fabrics in specialised workshops, which most likely employed female workers in the wool spinning phase,¹ was a highly prevalent activity, especially in Old Catalonia, where various towns specialised in a given product. For example, in 1760, one hundred and five places with some two thousand looms produced woollen fabrics. Two-thirds were dedicated to tights and flannel made of worsted wool, while the remaining third produced fine cloths and flannel made of carded wool. The former were concentrated in the area of Central Catalonia and part of the Vallès and the latter in the area of Igualada, Vallès Occidental and Vall de Camprodon (Ferrer Alòs, 2012, p. 205).

From the end of the 17th century and during the 18th in the Tarragona region, grape growing became central to the towns of Reus, Cambrils, Riudecanyes, Riudoms and L'Alforja, among others, and they became major wine-growing areas. The *Rabassa Morta* [dead strain] contract, which consisted of ceding a plot of land to the cultivator in exchange for a fee, which often consisted of a share of the grape harvest, was the legal instrument that facilitated viticultural specialisation. First in the Baix Camp area and then, during the 18th century, throughout the rest of Camp de Tarragona, both territories became major producers of spirits and grape growing was the basis of agricultural production in the zone (Segarra, 1988, pp. 112-113). At the same time, the construction of barrels, a necessary item for the transportation of spirits, became another

additional activity in the production of spirits. Viticulture therefore played a central role in agrarian modernisation. In addition, while the cereals of traditional agricultural production were partly geared towards family consumption, wines and spirits were a commercial crop and their production had to be sold on the market. The ports of Salou, the port of departure for coordinated wine production from Reus, as well as Vilanova or Tarragona, managed the commercialisation of wines and spirits, which was mainly destined for the markets of northern Europe and to a lesser extent the colonial market (Segarra, 1994; Valls, 2004). The production and commercialisation of spirits meant that Camp de Tarragona was in a good position in the Catalan economy and allowed some traders to accumulate capital and import raw materials such as cotton and flax, which were necessary for the emergence of a new textile industry, as well as investing their income in different businesses, for example in the new proto-factories of *indianes* and *pintats*¹ [linen cloth] (Ferrer Alòs, 2017, p. 190). The export of viticultural products, primarily based on spirits but also including nuts (almonds, hazelnuts and carobs), was one of the factors that most invigorated Catalan trade and trading houses throughout this entire period (Valls, 2004).

Rural Catalonia was economically active during the 18th century. Alongside agricultural and livestock specialisation, determined by agricultural cycles, topography, land ownership structure or the natural characteristics of the territory, productions of non-agricultural goods and services proliferated. The latter also took advantage of natural resources (forges, ice wells, wood, coal, etc.) and the knowledge of the population of the area, so that towns began to specialise in specific artisanal productions that responded to rural and urban demands, while at the same time entailing additional family income to that of agricultural and livestock activity (Ferrer Alòs, 2012; 2017).

The various members of a family –boys and girls, women and men– took part in agricultural and livestock activities and also

varied and dynamic proto-industry activities, obtaining income for family economies and at the same time providing them with prior experience in preparation for the industrial process that would occur during the next century (Camps, 1995). These varied rural activities, alongside other urban activities, such as Barcelona's emerging *indiana* factories, contributed to the economic growth of Catalonia in the 19th century. As this extensive range of products was adjusted, as a result of changes in technology or the use of raw materials, both markets and labour began to adapt by reformulating old traditions or setting up new strategies to accommodate the new economic model of the 19th century.

Notes

1 Letter XXVI to Cadalso y Vázquez de Andrade, José (1789): *Cartas marruecas del coronel D. Joseph Cadahalso*. Imprenta de Sancha, Madrid, p. 72 [Miguel de Cervantes Virtual Library (ed). *Cartas marruecas*. Facsimile of 1793 edition: <http://www.cervantesvirtual.com/obra-visor/cartas-marruecas--1/html/> [retrieved on 16-2-2021].

2 Zamora, Francisco de (1789): *Diario de los Viajes hechos en Catalunya*, quoted in Boix, Lurdes; Font, Mariona, *La salaó de peix a l'Escala. Des del segle I dC fins a l'actualitat*, pp. 20-21.

3 The sources do not allow us to quantify the number of women who participated in this production. Some authors point out that virtually all women in the villages could participate (Ferrer, 2012, p. 199).

4 See the article about indianes by Iturralde in this same publication.

Bibliography

Boix, Lurdes; Font, Mariona (2017). *La salaó de peix a l'Escala. Des del segle I dC fins a l'actualitat*. Ajuntament d'Arenys de Mar, Ed. Arenys de Mar, pp. 19-27.

Camps Cura, Enriqueta (1995). *La formación del mercado de trabajo industrial en la Cataluña del siglo XIX*. Madrid, Ministerio de Trabajo y Seguridad Social.

Dominich i Lorenzo, Meritxell (2018). "La indústria del gel al Maresme. Els pous de glaç al municipi de Dosrius", *Trobada d'Entitats de Recerca Local i Comarcal del Maresme*, núm. 12, pp. 114-126.

Ferrer Alòs, Llorenç (2012). "El creixement divers de la Catalunya del segle XVIII. Protoindustrialització?", *Catalan Historical Review*, no. 5, pp. 195-209.

Ferrer Alòs, Llorenç (2017). "Més enllà dels gremis i de les fàbriques d'indianes. La diversitat de formes de produir a la Catalunya del segle XVIII i primera meitat del s. XIX", *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, no. 83, pp. 183-211.

Ferrer Alòs, Llorenç (2020). "Struttura sociale, organizzazione del lavoro e pluriattività nella Catalogna viticola: mossos, rabassaires, quattaires e masovers (secoli XVIII-XIX)". A: Mignemi, Niccolò; Lorenzini, Claudio; Mocarelli, Luca (ed.). *Pluriattività rurale e lavoro agricolo in età contemporanea (secc. XIX-XX)*, Società Italiana di Storia del Lavoro, Quaderno no. 4, pp. 3-29.

Fuses Navarra, Víctor (2010). "L'aixecament d'una frontera: entre la farga catalana del segle XVII i la mineria a Escaró (Conflent) del segle XX", *Annals del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès*, no. 21, pp. 251-267.

Graells i Puig, Eudald (1994). "El Ripoll industrial en els segles XVII i XVIII", *Annals del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès*, pp. 33-36.

Gutiérrez i Poch, Miquel (2008). "Redes en la génesis y desarrollo de un distrito papeler catalán: el caso de Capellades (siglo XIX)", *Investigaciones de historia econòmica*, invierno, no.10, pp. 69-96.

Jiménez, Ángel (1997). *Sant Feliu de Guíxols: una lectura històrica*. Ajuntament de Sant Feliu de Guíxols, Diputació de Girona, pp. 113-141.

Martín Corrales, Eloy (2014). "La pesca en Cataluña en la Edad Moderna : una exitosa expansión por el litoral espanyol", *Drassana: revista del Museu Marítim*, no. 22, pp. 78-95.

Puig i Reixach, Miquel (1995). "La indústria de la pell a Olot en el primer quart del segle XVIII", *Annals del Patronat d'Estudis Històrics d'Olot*, annals 1995, pp. 75-108.

Ros Massana, Rosa; Alvarado i Costa, Joaquim (2006). "Treball i pluriactivitat al sector surer català", *Estudis d'Història Agrària*, no. 19, pp. 105-14.

Segarra Blasco, Agustí (1988). *L'economia de Reus al segle XVIII: el comerç de l'aiguardent*. Reus, Edicions del Centre de Lectura.

Segarra Blasco, Agustí (1994). *Aiguardent i mercat a la Catalunya del segle XVIII*. Vic, Eumo Editorial.

Segura i Mas, Antoni; Ferrer i Alòs, Llorenç (1988). "Organització agrària a la Catalunya del set-cents", *Pedralbes: Revista d'història moderna*, no. 8, 1 (issue dedicated to Catalonia during the time of Carles III), pp. 511-534.

Solà i Parera, M. Àngels (2017). "La seda en Catalunya, siglos XVIII-XIX". In: Franch Benavent, Ricardo; Navarro Espinach, Germán (coord.). *Las rutas de la seda en la historia de España y Portugal*. València, Universitat de València, pp. 313-342.

Solé i Perich, Lluís (2001). "El pou de glaç de Vilanna", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, no. 42 (issue dedicated to 1st History of Girona Congress: Girona, two thousand years of history), pp. 493-532.

Valls Junyent, Francesc (2004). *La Catalunya atlàntica: aiguardent i teixits a l'arrencada industrial catalana*. Vic, Eumo Editorial.

The *indiana* industry in 18th-century Barcelona

Martín Iturralde Valls (UB)

Barcelona had one of the liveliest cotton manufacturing processes in Europe in the 18th century, with an even higher concentration in relative terms of *indiana* proto-factories¹ than other urban centres such as Paris or London. It was, in fact, the main economic driver of the city.

These *indianes*, or, in other words, printed woven cotton fabrics, revolutionised the dress habits of Europeans at the time. Their bright colours and patterns, their comfort in comparison to other more traditional fabrics such as wool and the possibility of using them not only for personal clothing but also for various domestic purposes were behind their great acceptance among the public. All this without forgetting that previous tasks of manually preparing fabrics (such as carding or spinning) were more hygienic and convenient to perform than with other more traditional fabrics such as wool.

As has been noted in specialised literature, 18th-century Barcelona played a very active role in the second wave of disseminating these fabrics on the Continent. This new, non-mechanised and eminently manual industry was free of the regulations and control of guilds and represented a typical process of import substitution, given that fabrics, initially imported from India and the Middle East, began to be produced locally in Europe. One of the factors that ended up promoting the growth of the cotton manufacturing industry in the Old Continent was, paradoxically, the attempts to prohibit their use and importation by Europe's

monarchies (in order to protect more traditional silk and wool industries) (Sánchez, 2011, p. 10).

Nonetheless, long before *indianes* were produced here in Catalonia, consumers had already been familiar with their use for a long time. Catalan merchants had been importing "*totas maneras de cotons*" [all manner of cottons] from Alexandria as early as 1600 (Martín Corrales, 1994, p. 48). Others argue that it was not until the mid-18th century that the first imported *indianes* appeared in Catalonia's regional market (Thomson, 1994, pp. 72-73), although it was apparently in the 1790s that a truly huge import trade in *indianes* began in Catalonia. In any case, and according to the inventories of various stores in Barcelona, there was an undeniable increase in the consumption of imported cotton pieces in the second half of the 18th century, especially of "*cotonadas, cotonías y muselinas (finas y entrefinas), blavets e indianes*" [cotton fabrics, dimity and muslin (fine and medium-quality), blue dyed cotton and *indianes*] (Torra, 2002, p. 16). In other words, the habit of wearing *indianes* had been on the rise among the inhabitants of Catalonia prior to their local production in Barcelona.

From an institutional point of view, one of the first legal provisions of the Spanish Monarchy aimed at promoting a local cotton industry was the protectionist measure of 1717, prohibiting the import of cotton fabrics and textiles from Asia, and the royal edict ratified on 17 June 1728, which also prohibited European copies of Asian fabrics.

The first known factory was that of Esteve, a former esparto weaver, and Josep Sala and Gerònim Aranyó, his main capitalist partners, founded in Barcelona on 24 August 1736. The first Barcelona factories were generally financed and organised through the traditional system of setting up companies in order to minimise any existing risks, thereby sharing the high costs of the operation (Thomson, 1994, p. 114).

Almost all factory founders had links to commerce during this initial phase. The search for new investments in the 1740s therefore made by wholesale traders –an aspect analysed by Pierre Vilar– perhaps discovered a highly profitable business in the indiana industry.

Due to their little or no experience in manufacturing *indianes*, the founders of the first companies were forced to hire foreign *fabricants* [production managers] who were experts in composing and applying colours, a practice that considerably increased production costs.

After this initial implementation stage (1730s–1750s), during which the industry experienced remarkable growth, a slightly slower pace of expansion was noted in the following period (1750s–1760s), with only 29 *indiana* factories in 1768. It was also during this period that companies, rather than private individuals, continued to be responsible for setting up most of the factories. In fact, 19 firms were recorded as having been established by companies and five by family associations (Thomson, 1994, p. 183).

Nonetheless, despite this clear sign of continuity, changes in other aspects of this new, more mature industry were evident. For example, in a new source of investments, which now no longer came purely from the commercial capital of wholesalers but also from craft guilds with usable knowledge in the new industry and from the industry itself. As Thomson indicates, it had for the first time in its history become a means of capital accumulation, social mobility and the source of new companies, such as Canaleta, Canet and Formentí. However, the hiring of foreign

technicians lost importance at the same time as a new generation of local production managers replaced them in their functions.

A few years later, in 1786, the number of factories rose significantly to 113. Among the reasons for this unparalleled growth was the new role assumed by the government. In particular, increased protection, reflected in the edict of 8 July 1768, which renewed the ban on the importation of printed *indianes*, as well as measures to increase the efficiency of how this “national market” functioned, such as the construction of canals and roads (although not without some difficulties) and the lifting of fiscal and institutional barriers to commercial growth (Thomson, 1994, p. 246). In addition, another important aspect was the new regulation on trade participation with America. Thus, the Free Trade Act of 1778 extended permission to participate in colonial trade to 13 ports on the mainland and 22 in the colonies (Thomson, 1994, p. 247), thereby facilitating the export of *pintats* (linen cloth), which were exchanged for colonial goods that in turn provided large profits.

This prosperity was nonetheless interrupted in the 1890s. The causes were overproduction and market saturation, described by J. M. Delgado as the first modern capitalist crisis in the Principality of Catalonia (Delgado, 1982). Likewise, the constant conflicts of war against France (1793–1795), against England (1796–1801 and 1804–1808) and again against France, this time in the War of Independence (1808–1814), led to the isolation of the American market and the disruption of the manufacture and marketing of products in the national market.

The turn-of-the-century crisis in the sector has raised a number of questions for historians about the true link between cotton manufacturing of the 18th century and the modern textile industry of the 19th century, even going so far as to deny any relevance whatsoever to the *indiana* industry as the first phase of the industrialisation process. In fact, as Álex Sánchez indicates, there have been two lines of research that have indirectly overshadowed the image of the *indiana*

industry as the “starting point” of the modern cotton industry. On the one hand, the debate on proto-industrialisation, which, by reassessing the role played by the scattered rural industry in the industrialisation process diverted the attention of many researchers towards the study of the traditional sectors of the textile industry (Sánchez, 1992, p. 215). On the other hand, the debate on the importance of colonial trade in the growth of the sector. Thus, some authors, such as Jordi Nadal, have gone so far as to question the cotton entity traditionally attributed to the *indiana* factories, arguing that the sector, more so than in cotton, was based on the final processes of linen printing. Contrary to this opinion, Álex Sánchez has pointed out that the printing of linen canvas (the famous *pintats*) was primarily a preferred option aimed at satisfying the demands of the colonial market, whose degree of importance –around a third of the fabrics sold by the sector– would broadly speaking make it impossible to question the “*natura cotonera de la indústria*” [cotton nature of the industry] (Sánchez, 1992, p. 228).

The industry and its location in the city of Barcelona

As Thomson indicates, this so-called “new industry” in Catalonia was purely urban and Barcelona-based by recycling and subsequently using former housing blocks as new factory spaces. The Sant Pere neighbourhood was the initial starting point for the sector. This neighbourhood unquestionably had a textile tradition. Although the former textile industry in the area was only a shadow of its former self, skilled labour was still available there. Other positive factors in the neighbourhood were the low prices of existing properties, as it contained buildings that had already been designed for industrial use, and the easy accessibility from there to specific areas outside the city walls, where the bleaching meadows were located.

In fact, most of the factories were created on the basis of gradually joining buildings

together in a single unit, modifying them in such a way as to respond to the needs of the printing of *indianes*.

In addition to the Sant Pere neighbourhood, the Raval was later used as a new industrial area because of its large supply of virgin land suitable for the construction of new factories. It was a very sparsely populated area, mainly orchards and institutional buildings (convents, hospitals). In addition to the first factories built specifically for the *indiana* industry, it was possible to create the only factories with adjoining bleaching meadows: those of Alegre and Guàrdia (Thomson, 1994, p. 207). Despite this, most of the bleaching meadows were located on the marshes at the mouth of the Besós, in Sant Martí de Provençals.

The major owners, entrenched as they were in the Royal Spinning Company, frequently denounced the rate at which these factories outside the rules of the royal ordinances of the sector were popping up. In their eyes, this led to the following: “rare is the street or alley in this city and its outskirts in which one does not see and/or hear signs of printed cotton factories. The entrances, the second, third and fourth floors of some extremely small houses that are filled by one or two painting tables, have become the offices of this noble and important industry, and its vulgarisation and contempt have led to the painting tables being confused with the vats of tavern keepers and the filthy barrels of market gardeners”.

Workforce and labour organisation

The intensive exploitation of labour in *indiana* factories was achieved by concentrating their workforce, dividing their specialisations and strict labour discipline.

As indicated earlier, the *indiana* factories were divided into two areas: the factory building and the bleaching meadow. As table 1 shows, 6,519 people worked in the sector in Barcelona in 1784, more than half of whom were men, almost a fifth were women and girls

and a little more than a quarter were children between the ages of 7 and 15.

Table 1: Operators in Barcelona's indiana industry, 1784

Men:	total 3.495	53,5 %
Women and Girls:	total 1.207	18,5 %
Boys:	total 1.817	28 %

Source: "Demonstrating the current state of *indiana* factories, painted canvases and *blavetes* in this city according to the notes that their respective owners have presented to the management of the Spinning Company of said city", 1784.

In full-cycle factories, i.e. where the weaving, printing and bleaching of fabrics were carried out, the production process began in the weaving section of the building, where certain operations such as the winding, warping and weaving of the pieces were performed.

The sexual division of labour was very strict. In the weaving section, all the winders were women and they worked in piecework, winding the cotton thread on a lathe, which the warpers, who were men, would then place on the looms. Once this operation had been completed, the weavers, also male, were responsible for weaving the pieces.

Once the weaving process had been completed, the raw, unpainted cloth was taken to the bleaching meadow, where the labourers and meadow workers were responsible for boiling, beating, washing and bleaching the cloth, a task that, in principle, did not require a high level of qualification to be carried out correctly.

After this initial stage in the meadow, the *indianes* were returned to the factory, where they were subjected to burnishing (polishing), printing and several of the dyeing processes that took place there, all of which were reserved for male workers.

It is during this phase of production that we find the presence of three categories of workers with a higher level of prestige and qualification: first, the production manager

(not to be confused with the factory owner), an expert in producing and preparing dyes who in turn directed all the activities and was in charge of hiring the workers. Second, the painters, most of whom were adult males, as well as some apprentice painters. The role of the painters, who were highly skilled, was to apply the paint-soaked moulds to the white fabrics in order to print the drawings that the engravers, the third category in question, had made on the moulds.

The painted fabrics were sent for the second and last time to the bleaching meadow, where they were boiled and dyed with madder –also called *rubia*– before being subjected to the final bleaching processes.

After this operation, the goods were transported to the factory, where those in charge of calendering –all of whom were adult men– ironed them before being packed and deposited in the warehouse, from where they would only leave to be delivered to customers.

Men were generally assigned the higher-paid work that was crucial to the quality of the final product, while the women and children who were hired were assigned as assistants or for additional work.

The boys ranged in age from "between seven and fifteen years old", with the "painter's *minyons*" being the largest and most important professional category of children. These *minyons*, who worked in pairs to assist each adult painter, were responsible for stretching the canvases on the tables to avoid possible creases during printing and for stirring the paints in the *bachs*, or buckets. A second category of children, the *pinzelladors*, painted the overcolours with a brush, while others burnished the pieces. In any case, the children of one professional category were not interchangeable with those of another, given that they were highly specialised, i.e. they were not "all-purpose children", but carried out highly specific tasks (Iturralde, 2017, pp. 13-46).

Table 2: Professional children’s categories in Barcelona’s *indiana* factories (1760s–1790s)

Category	Task
Painter’s <i>minyò</i>	Stir the paint in the buckets and stretch the fabrics on the tables
<i>Pinzellador</i>	Paint the “overcolours” by brush
Burnisher	Polish the fabrics
Engraver’s apprentice	Learn how to transfer the drawing to the wooden mould
Girl winders	Wind the cotton thread on a bobbin
Meadow children	Various bleaching meadow tasks

Source: Own elaboration based on wage lists.

Hiring policies in phase and full-cycle factories

The sexual division of labour in *indiana* factories was very strict, with most of the women workers concentrated in the winding section. As a result, there were hardly any girls or women in the “phase factories”, i.e. those dedicated exclusively to the painting of fabrics, primarily specialised in printing cotton fabrics destined mainly for the American market. Likewise, in these type of factories, higher levels of child participation than in full-cycle factories (39%) can be identified (in some cases children could represent up to 70% of the workforce) because of the close link between child labour and printing work (Iturralde, 2017, pp. 13-46).

Child labour in full-cycle factories was extremely stable throughout the year, while child labour in paint factories was more seasonal. This was due to the different production characteristics of each company. While the large supply of woven fabrics in full-cycle factories provided painters and painters’ *minyons* with a relatively stable source of work throughout the year, the painters and children assisting them in painting factories had to subordinate their rhythm of

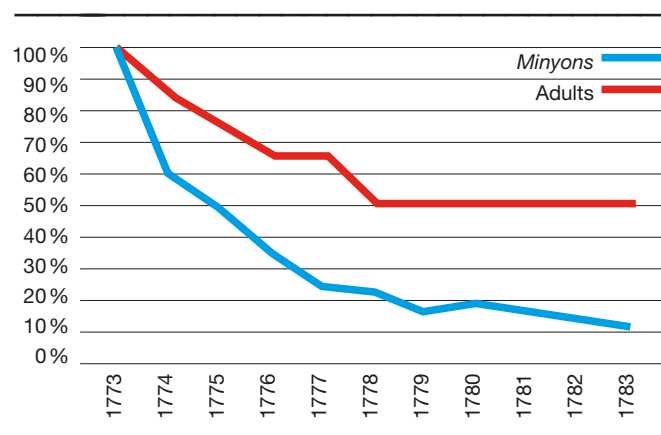
work, especially the children, according to the potentially more irregular importation of linen cloths, many of which were brought from Central Europe (Iturralde, 2017, pp. 13-46)

Children’s training and career advancement opportunities

One of the criticisms levelled against the *indiana* industry by guild sectors was that the children who worked in the crowded factories were reduced to mere peonage. In other words, contrary to what supposedly happened in traditional guilds, the minors in the *indiana* industry would not learn a trade with which to earn an honest living. As historiography has recently indicated, this was a relative truth.

As can be seen from the wage lists, four percent of all the painters’ *minyons* who had worked in both Francisco Ribas’s factory –22 out of a total of 561– and Juan Bautista Sirés’s factory –10 out of a total of 242– were promoted to the category of painter’s apprentice after the age of fifteen. In fact, a not inconsiderable number of adult painters in both companies –approximately twenty-five percent– had begun their professional careers at a very early age working precisely as painters’ *minyons* (Iturralde, 2017, pp. 13-46).

Figure 1: Permanence of *minyons* and adults in the factory of Francisco Ribas y Cía. (1773-1783)

Source: Own elaboration based on wage lists in the factory of Francisco Ribas y Cía. for the period 1773-1783 (AHCB).

Wages and household budgets

As a general rule, work in the *indiana* industry was paid individually in cash on a weekly basis, although there is also evidence of certain payments in kind. Women and girls, who were usually winders, were paid on a piecework basis, while the professional categories of men were paid in some cases on a piecework basis and in others on a daily basis. Thus, for example, while winders were usually paid on a piecework basis, other categories of men, such as painters, production managers or the workers in the bleaching meadows, received a fixed daily sum.

In addition to learning a trade, another reason why children worked at such an early age in the *indiana* industry was to contribute to their household economies. Boys earned about one-fifth as much as adults of the same sex. Some evidence suggests that the importance of children's wages in the *indiana* industry was far from being at the level of mere pocket money: in fact, the 789 sous a year earned by a painter's *minyò* in the 1780s and 1790s was more than enough to cover the 680 sous a year assigned to a humble flat in the Boquería (Iturralde, 2017, pp. 13-46).

In short, both the massive presence of *indiana* factories and their thousands of workers of all ages, as well as the new systems of organisation and sexual division of labour, remuneration and discipline, significantly altered the social composition and urban landscape of Barcelona during the crisis of the Old Order. Although various elements of the old guild system may still have been present in the crowded proto-factories of *indianes*, there is no doubt about the importance of this emerging sector in shaping the future of the Industrial Revolution.

Notes

1 In other words, large spaces that had not yet been mechanised.

Bibliography

- Ariès, Philippe (1987), *El niño y la vida familiar en el Antiguo Régimen*, Madrid, Taurus.
- Cunningham, Hugh (1994), *Trabajo y explotación infantil. Situación en la Inglaterra de los siglos XVII al XX*, Madrid, Ministerio de Trabajo y Seguridad Social.
- Delgado, Josep (1982), "El impacto de las crisis coloniales en la economía catalana (1787-1807)", in Fontana, J. (ed.), *La economía española al final del Antiguo Régimen, III, Comercio y colonias*, Madrid, pp. 99-167.
- Humphries, Jane (2010), *Childhood and Child Labour in the British Industrial Revolution*, Cambridge University Press.
- Iturralde, Martín (2019), "Los discursos sobre el trabajo infantil en la Barcelona del siglo XVIII: consensos y discrepancias", *Obradoiro de historia moderna*, ISSN-e 1133-0481, no. 28, pp. 189-217.
- Iturralde, Martín (2017), "La explotación del trabajo infantil en la industria algodonera: de las indianas al moderno sistema de fábrica, Barcelona, 1790-1856", *Historia social*, ISSN 0214-2570, no. 87, pp. 25-47.
- Iturralde, Martín (2017), "El trabajo infantil en las fábricas de indianas: Barcelona, 1736-1800", *Revista de historia industrial*, ISSN 1132-7200, no. 68, pp. 13-46.
- Kirby, Peter (2013), *Child Workers and Industrial Health in Britain, 1780-1850*, Woodbridge, The Boydell Press.
- Martín Corrales, Eloy (1994), "La importación de telas de algodón levantino y los inicios del estampado en Catalunya", *Revista de Historia Industrial*, XII, no. 3, pp. 47-74.
- Mora, Natalia (2011), "El primer proletariat català. Mà d'obra i relacions laborals a les fàbriques d'indianes de Barcelona", in Sánchez, Àlex (coord.), *La indústria de les indianes a Barcelona, 1730-1850, Barcelona Quaderns d'Història*, no. 17, pp. 237-252.
- Sánchez, Alejandro (1992), "La indianería catalana: ¿mito o realidad?", *Revista de Historia Industrial*, no.1, pp. 213-228.
- Sánchez, Alejandro (2011), "Barcelona i la indústria de les indianes. Una presentació", in Sánchez, Alejandro

(coord.), *La indústria de les indïanes a Barcelona, 1730-1850*, Barcelona, *Quaderns d'Història*, no. 17, pp. 9-29.

Thomson, James (1994), *Els orígens de la industrialització a Catalunya. El cotó a Barcelona, 1728-1832*, Barcelona, Edicions 62.

Torra, Lidia (2002), "Cambios en la oferta y la demanda textil en Barcelona", *Revista de Historia Industrial*, no. 22, pp. 13-44.

CRÈDITS

Edita

Generalitat de Catalunya
Departament de Cultura
Agència Catalana del Patrimoni Cultural
Museu d'Història de Catalunya

Coordinació

Raquel Castellà

Textos

Mònica Borrell-Cairol
Martín Iturralde Valls

Disseny gràfic

Pere Canals

Correcció lingüística i traduccions

Tructorum

© de les fotografies

Museu del Disseny de Barcelona,
Museu Nacional de Ceràmica y Artes Suntuarias 'González Martí',
MUHBA i MHC (Paco Amate).

© d'aquesta edició

Museu d'Història de Catalunya

ISBN

978-84-18986-84-0

PROJECTE MUSEOGRÀFIC REFORMA SALA SEGLE XVIII

Direcció

Margarida Sala

Equip de treball

Teresa Rodon, Coordinació
Martín Iturralde Valls, Comissariat
Mònica Borrell-Cairol, Documentació
Carol Ribera, Conservació preventiva
Griselda Aixelà, Acció cultural i educativa
Pere Canals, Disseny gràfic
Maria Feliu, Didàctica de les ciències socials
Zaida Picard, Sigrid Remacha i Joan Ramon Nova, Accessibilitat

Producció

MAUD

Muntatge, il·luminació i manteniment

Carles Martin, Pere Jobal i Ricard Lozano

